DE NIEUWE STEM

CONCEDO NULLI

Maandblad voor Cultuur en Politiek

Juni 1958 *Jaargang 13 nr 6*

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J B. CHARLES / JAN ROMEIN / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM / *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD / *voor Vlaanderen:* / K. JONCKHEERE / J. KUYPERS.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit, de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs [illegible]. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaarabonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: VAN LOGHUM SLATERUS' UITG. MIJ. N.V.
Velperweg 143 C, Arnhem
Giro 836600

INHOUD

blz.

A. Marja, De derde Emmaüsganger 321
L. Flam, Socrates en Jezus 325
Joh. Betzema, Het geleide 338
J. B. Charles, Indonesië en de vrede 347
A. J. Govers, Eersteling 360
B. Stroman, In Memoriam Norbert Loeser 362
F. van der Kooi, Notitie betreffende een schrijver, die nooit publiceerde 366
P. Hoogenboom, Nuchterheid en visie 371
Kort Bestek 377
Ex Libris 383

A. Marja

DE DERDE EMMAÜSGANGER

voor Nel Noordzij

Nu goed dan ik was uit dat graf geklommen
ik stonk nog van het hangen aan de balk
al was het zweet opgedroogd
en het bloed zwart geworden —
bij die dingen staan we niet meer stil dat is
voor barokschilders en dichters
zonder de zindelijkheid van het plastic —

het gaat niet om het doodgaan en daarna
het gaat om het leven als de leliën
des velds om het eten en drinken verdelen
zodat ieder verzadigd wordt en er ruimte komt
voor wat eigenlijk pas leven is:
de bruiloft en het dansen en het vrijen
het luisteren en luieren en leren
en het meetellen van de timmermannetjes
van de hoeren en hadjememaars en vissers
tussen de witgekalkte graven
tussen de speculanten in en om de tempels
tussen de priesters en professoren
en al die pilatussen
die donders goed beter weten!

nu goed dan ik liep de weg op in het donker
het was koud maar toch nog niet moeilijk
er weer aan te wennen
terug te zijn
en ik zag dat twee van de jongens
die zich uit de voeten hadden gemaakt
omdat het link was in jeruzalem te blijven
het even goed koud hadden op de weg —
ik wou echt wel eens horen
of ze iets gesnapt hadden
van waar het om ging of ze
het vlammetje door zouden kunnen geven

van het bereikbare in het onbereikbare
en bij voorbeeld hun kinderen
wat minder zouden belasten en
ook wat minder vatbaar maken
voor de bacil van de angst
en de leugen
en het wie het eerst mept mept het best —

ik was mager geworden die uren
aan de balk eer ik de spelonk inging,
ik zag er heel anders uit en het was donker
zodat de jongens me niet herkenden
toen ik plotseling naast hen liep en een praatje begon:
jullie kijken wel sip zei ik
en wachtte gespannen op het antwoord
ze keken me niet aan maar één mompelde
weet je dan niet wat er gebeurd is?
we hebben ons blij gemaakt met een dooie mus
het nieuwe rijk stond voor de deur
en we waren klaar het zaakje over te nemen
toen één de boel verried en er met de kas vandoor ging
en de man die gezegd had dat het voor elkaar zou komen
gepikt werd en op slag ter dood veroordeeld —
zouden we dan niet sip kijken?
zo ben je minister en
zo ben je weer jan boezeroen!
en in die trant praatten ze verder
ze hadden ook echt wel met mij te doen
maar veel meer
bleek er toch niet bij te zitten —

nu goed dan ik begon het hen opnieuw uit te leggen
dat het niet om dit einde ging
en dat het logisch was dat ik het loodje legde
maar dat het nieuwe rijk er was
voor wie ogen had om te zien en oren om te horen
dat het niet ging om mij maar om
de timmermannetjes
en de hoertjes en de dichtertjes

om de joodjes en de germaantjes
om de hongaartjes en de rusjes
om de negertjes en de algerijntjes
om de mensjes die gekke wezentjes
die twintig of vijftig of tachtig jaar te leven hebben
te leven dat is werken en wonen en eten en daarna
vrijen en muziek maken en in het gras liggen
en wat ze verder plezierig vinden
en die ook lijden moeten o ja
maar echt nooit meer dan onvermijdelijk is —
ik legde het hen uit en ze luisterden
en ze onderbraken me alleen om te vragen:
zeg ga met ons mee een boterham eten!

en toen in het licht keek de één mij aan
en werd wit om zijn neus en keek weer
en gaf de ander een duw en riep:
jô kijk eens hij is het hij is opgestaan!
en de ander keek en riep:
jezus christus hij is het je hebt gelijk!
een wonder! riepen ze: een wonder!
alsof het daarom ging en in hun opwinding
verdween ik maar stiekum weer in het donker
omdat er toch niet meer met hen te praten was —

nu ze liepen zich de benen uit het lijf
om de andere kameraden
dat wonder te gaan vertellen en
te redden wat er te redden viel
om een pausje te maken
en patriarchjes
om met constantijn te onderhandelen
en met zoveel anderen
om het calvinisme uit te vinden
en weet ik wat nog meer
tot het ethisch gehijg van de protestantenbond toe
zodat de witgekalkte graven
de pilatussen en de speidels
die donders goed beter weten

het voor het zeggen hebben
tot het einde der tijden
tot het einde der tijden
en de timmermannetjes
en de negertjes
en de rusjes
zie boven —

zie bòven?

L. Flam

SOCRATES EN JEZUS

1

De geschiedenis van de westerse gedachte kenmerkt zich door een afscheuring van het individu uit de gemeenschap waarin het geboren werd. De afgescheurde enkeling bevindt zich in ballingschap. Hij heeft zijn vaderland verloren, hij is vaderlandsloos geworden en zoekt een nieuw vaderland, dat dan de reden of de zin van zijn leven wordt. Hij zou ook kunnen verzaken nog enig vaderland te zoeken, dan heeft hij zich in de eenzaamheid van de dood begeven, waar hij elke reden van bestaan verloren heeft. Uiterste eenzaamheid en waan-zin aan de ene kant, streven naar gemeenschap anderzijds, zijn de twee uitersten waar elke denker zich in bewoog en beweegt. Belangrijk voor hem was het steeds met anderen in gesprek te komen, anderen te overtuigen, waardoor hij zichzelf overtuigde. We mogen met Ludwig Feuerbach zeggen dat de behoefte zich mee te delen, een oerdrift is. „Wij worden maar door de anderen van de eigen zaak zeker en ons bewust. Waar is niet het mijne of dijne, maar het algemene. Een gedachte is waar, indien ik en gij zich verenigen, (want) waar is hetgeen één is."[1] Verbannen zijn betekent derhalve de spraak verliezen en met niemand nog een gesprek kunnen voeren, wanneer dit moment intreedt in een menselijk bestaan, begint het irrationalisme. De rede is niets anders dan de mogelijkheid zoeken en vinden tot een algemeen verstaanbare mededeling.[2] De rede of de redelijkheid maakt het sociale leven mogelijk voor geestelijk vereenzaamden, maar over het algemeen kan men zeggen dat de rede de grondslag is voor een gemeenschap door individuen samengesteld. Sociaal leven is zonder rede best mogelijk, maar dan dient beroep gedaan te worden op het gezag, hetgeen de rede uitschakelt. Elk gezag is onredelijk. Wie beroep doet op de rede, heeft afstand gedaan van het gezag, want het gezag betekent dat een ongeschreven of geschreven wet, uitgedrukt door een persoon of een instelling, grondslag en richtsnoer wordt voor een bepaald gedrag, dat hiermee afstand doet van het strikt persoonlijke.

Beroep op de rede doen betekent dus de eis stellen voor een strikt persoonlijk bestaan, dat in gemeenschap met anderen wenst te leven, zonder zichzelf op te geven. Afstand doen van de rede, kan anderzijds

beschouwd worden als een verzaking aan eigen zijn, hoe sterk het ook moge bevestigd worden. De banneling staat inderdaad voor een keuze tussen inzicht en geloof. Kiest hij het inzicht, dan moet hij noodzakelijk trachten te begrijpen hoe de situatie van de mens werkelijk is en hoe zij verbeterd kan worden, d.w.z. hij moet uitgaan van de rede, die absolute (of ideale) verstaanbaarheid is, om aan de hand van de eis tot redelijkheid, de onredelijkheid van zijn eigen tijd te toetsen. Hoe zou hij zich zo maar tot een gewone beoordeling van zijn tijd kunnen bepalen, wanneer het hem er om gaat niet meer een uitgestotene te zijn en een gemeenschap te vinden waarin hij zou kunnen leven? Hij kan daarom zijn tijd zo maar niet toetsen in het licht van de eis tot redelijkheid, zonder hem te critiseren, zonder in opstand te komen tegen zijn tijd. De verbannen denker wordt niet alleen een aanklager, maar ook een opstandeling. Het gaat hier om een redelijke opstand. Een maatschappij wordt veroordeeld omdat zij de onmogelijkheid wordt om een algemeen verstaanbare verbinding onder zelfstandige enkelingen te bevorderen. Het onrecht, het kwaad, de gemeenheid worden zo beschouwd als gevolgen van de onverstaanbaarheid of van de onmogelijkheid een wederzijdse mededeelzaamheid onder de mensen te bewerkstelligen. De eis voor redelijkheid houdt derhalve de eis voor de rechtvaardigheid, die de verwezenlijking is van de rede, in. De rede is de algemene spraak die de enkelingen met elkaar op zulke wijze doet communiëren, dat zij hun zelfstandigheid of hun enkelheid niet hoeven op te geven. De rechtvaardigheid is de bijzondere redelijkheid in de daden zelf, d.w.z. dat een daad rechtvaardig is voor zover zij het evenwicht tussen de enkeling en de gemeenschap kan in stand houden. Zo leidt dan de rede naar een nieuwe moraal, die de uitgestotene weer de mogelijkheid schenkt met en voor de anderen te zijn.

De tweede weg om een einde te stellen aan het ballingschap is beroep te doen op het gezag. De uitgestotene enkeling toets de bestaande maatschappij aan het gezag dat hij erkent of zelfs vertegenwoordigt. Ook hij wenst een gemeenschap te vinden, maar daar hij op het gezag de nadruk legt, is het een gemeenschap van versmelting, niet van verstaanbaarheid die hij nastreeft. Zijn kritiek op zijn tijd zal derhalve een verwijt zijn dat deze de versmelting tegenwerkt en zich losrukt van het gezag. Omdat hij alleen staat in naam van het gezag, bevestigt hij zo zijn persoon tegenover de anderen, waarmee hij trouwens in een diep conflict geraakt. Er blijft hem op de duur niets anders over dan de vlucht, de afkeer, de zucht naar de vereenzelviging van het eigen

zijn met het gezag of de bloedige terreur wanneer hij hiertoe de macht en de mogelijkheid heeft om de bestaande maatschappij aan de macht van het gezag te onderwerpen. Het geloof verkrijgt zo een zendelingskarakter en moet strijdend de harten van de mensen veroveren. De uitgestoten en verbannen martelaar wordt een bloeddorstig tiran, indien hij de kans krijgt te heersen. Of hij wordt een innerlijk verscheurde, door spijt en wroeging opgevreten mens, die zich in de contemplatie van het gezag verliest. Hij heeft zichzelf uit elke gemeenschap gesloten en gaat bewust de weg op van de eenzaamheid, die de dood is. Indien hij, die op het gezag beroep doet, dit als rede of redelijkheid beschouwt, dan bedriegt hij zichzelf en de anderen. De rede kan geen gezag zijn, zij kan ook op geen enkel gezag beroep doen dan op het eigen inzicht. Descartes heeft daarom ook de criteria voor het onderscheid tussen waar en vals in de gedachte zelf geplaatst. Het geloof, dat zich wezenlijk op het gezag steunt, gelooft niet in de eigen gedachte om een gemeenschap te verwezenlijken, het kan de gedachte alleen maar als middel gebruiken. De rede of de redelijkheid betekenen daarom voor de gelovige afstand van het eigen, persoonlijk zijn of wijsheid. Ze is de enige redelijkheid die hij aanvaarden kan zonder het geloof of het gezag op te geven. In de grond verzaakt de mens, die beroep doet op het gezag, een gemeenschap waarin hij outhentiek zou kunnen leven. Liefde op grond van het gezag heeft een geterroriseerde maatschappij tot gevolg en de gelovige heeft het ballingschap zo ver doorgetrokken, dat hij zelfs verbannen is uit zichzelf, uit zijn eigen menselijkheid en verdwaald is in de doolhof van de zelfhaat.

De redelijke en de gezagzoekende levenshouding, hebben allerlei schakeringen en richtingen gehad, ze zijn ook nooit zuiver van elkaar gescheiden geweest en maar al te dikwijls vloeide de ene in de andere over. Zo zien we hoe Descartes toch beroep doet op het gezag van God, al is het ook vanuit de rede, of hoe Thomas van Aquino het gezag binnen het bereik van de rede, naar de mate van zijn mogelijkheden, poogt te brengen, hetgeen ook Kant doet. Bij Socrates en Jezus kunnen we de twee levenshoudingen het zuiverst volgen en van daaruit ook beter begrijpen welke rol en welke zin het rationalisme in ons leven kan hebben.

2

Socrates is grotendeels een legendarische figuur. We kennen weinig van hetgeen hij geleerd heeft, maar opvallend in de overlevering hem betreffende is dat hij poogde redelijk te leven en de Atheners tot een redelijk leven op te wekken, hetgeen hij door gesprekken deed[3], zonder ooit in enig pathos te vervallen. Socrates stond in oppositie tegen de gemeenschap waarin hij leefde. Zo tonen hem zijn vijanden, zo zijn vrienden. Anderzijds wordt hij nooit als een man afgeschilderd die het gezelschap der anderen zou gevlucht hebben. Integendeel, hij zocht steeds de anderen, waarmee hij in gesprek poogde te komen. We zien ook dat het niet mogelijk was met Socrates over het weer of dergelijke zaken te spreken, al hield hij van de ervaring en van de concrete voorbeelden. Bij Socrates ging het steeds om iets wezenlijks. Er zijn mensen die we ontmoeten en die steeds de indruk op ons maken alsof hun leven uit bijkomstigheden bestond. Wellicht is hun eigen bestaan een bijkomstigheid. Anderen spreken wellicht niet over bijkomstigheden, maar ze denken dat bepaalde algemeenheden wezenlijk zijn en vervallen op hun beurt in bijkomstigheden. Zulks treft men niet bij Socrates aan. Het gaat bij hem steeds om iets wezenlijks en dit wezenlijke is de zelfkennis. Zonderling is deze zelfkennis die er in bestaat met anderen een dialoog aan te snijden en hen er toe te brengen hun eigen onwetendheid in te zien. De zelfkennis bij Socrates is de ontdekking van de mens in de ander, zodat hij zichzelf ontdekt door de ander voor zichzelf en voor hemzelf te ontdekken. Het wordt begrijpelijk dat Socrates zich daarom in de natuurwetenschappen niet meer kon interesseren, al is het mogelijk dat Aristofanes gelijk heeft wanneer hij ons Socrates toont die „in de wolken" leeft en zich dus in de meteorologie interesseerde, maar toen was hij nog jong. De Socrates die wij ontmoeten bij Xenofoon, Plato, Aristoteles en Antisthenes, heeft maar één belangstellingscentrum: de mens, en al zijn problemen draaien hier om. Hij heeft in dit opzicht van de Sofisten geleerd, die reeds een wijsgerige anthropologie poogden te formuleren, maar sommigen onder hen hadden toch een algemeen wetenschappelijke belangstelling. Wat hij nog meer van hen, vooral van Protagoras geleerd heeft, is de mens vanuit zichzelf en niet vanuit enig transcendent beginsel te beschouwen (de mens is de maat van alle dingen, van het zijnde dat het is en van het niet-zijnde dat het niet is), hetgeen hem er niet toe bracht een relativistische levensbeschouwing op te stellen. Socrates was een

scepticus die een algemeen verstaanbare waarheid poogde te vinden in het gesprek met de anderen, niet in het gesprek met God. Het enige moment waarop hij in het gesprek met God schijnt geraakt te zijn is zijn stilte te Potidea hetgeen zeer ver is van een gesprek met God en wanneer hij uit dit leven gaat scheiden, vraagt hij aan Kriton om een haan voor hem aan Asklepios te offeren. Met de Godheid heeft hij nooit enige rechtstreekse relatie gehad. Er is nochtans het geheimzinnige daimonion dat zoveel interpretaties gekend heeft en op een goddelijke stem schijnt te wijzen, maar Socrates sprak nooit met het daimonion. Het trad als een gezag verbiedend op, het remde hem in zijn daden. Nochtans beschouwde hij het niet als een Godheid, anders zou hij zijn aanklagers gelijk gegeven hebben (en dat deed hij niet) dat hij nieuwe goden zou invoeren. Wie in het gesprek met anderen leeft, wie zichzelf in de anderen zoekt, moet nochtans een element in zich hebben dat hem weerhoudt met de anderen te versmelten en moet ook de voorzichtigheid in de omgang met mensen, juist wat de taal betreft, kennen. Het daimonion was de zin voor tact die Socrates had en het moet in verband gebracht worden met zijn ironie, die op een tactvolle, d.w.z. onrechtstreekse wijze de ander op de weg moest brengen van de verstaanbaarheid van zichzelf met de anderen. Wie de gewoonte heeft met mensen om te gaan weet dat menige rechtstreekse taal kwetsend en zelfs beledigend kan zijn. Het daimonion was de zelfbeheersing van Socrates, die hem in staat stelde dialogisch te leven. Alle metaforen in dit opzicht hebben geen zin en verdraaien de werkelijkheid die Socrates was.[4] Kierkegaard heeft diep begrepen wat de Socratische ironie betekende wanneer hij ze als een onrechtstreekse redevoering beschouwde. Hier is een remmende kracht onontbeerlijk, anders kon de ironie ironisch worden en in haar tegendeel verkeren. De ironie bestaat er in iets te negéren door het te affirmeren en omgekeerd. Wezenlijk is ze de zin voor de negatie, die een hoofdelement is van de menselijke relaties. Indien A met B in betrekking komt moet hij zichzelf negéren om B te kunnen volgen, maar hij moet ook B negéren om in staat te zijn hem te vatten in zijn eigenlijkheid in hetgeen hem van anderen onderscheidt, op de eerste plaats van B zelf. Psychologisch geschiedt dit in één enkele verrichting van het bewustzijn. Het is een toenadering en een afstand, een verwijdering. Het dialogiserend gesprek van Socrates had geen andere betekenis. Het schiep verstaanbare relaties, zelfs waar het gesprek geen resultaat opleverde en op niets uitliep. Het resultaat is trouwens minder belangrijk dan de methode,

waar het om intersubjectieve verhoudingen gaat. Socrates had daarom op de eerste plaats een methode, meer dan een leer over de mens. De aandachtige lectuur van de teksten die over hem handelen, wijst er nochtans op dat een stilzwijgende leer over de mens aan zijn denken en aan zijn onderzoek, dat in het leven van de gemeenschap stond, ten grondslag lag.

Socrates leefde in een gemeenschap waartegen hij protesteerde en die hem uitsloot. Hij heeft er haast nooit een leidende rol in gehad, hetgeen hem verweten werd. De politiek van de polis interesseerde hem alleen als een intersubjectieve relatie, waarin de persoonlijkheid een rol te spelen had. Socrates heeft het bewuste individu ontdekt en als hij dan zei dat hij wist dat hij niets wist in tegenstelling met de velen die niet weten dat ze niets weten, negeerde hij de anderen, maar hij deed het in een dialoog, waardoor hij een nieuwe gemeenschap, die redelijk is, bevestigde en juist dat kon hem de bestaande polis niet vergeven. Zijn proces en terdoodveroordeling werden een gevolg van zijn houding, maar ook daar bevestigde Socrates voortdurend de dialogerende gemeenschap. Hij wou niet vluchten, maar onderwierp zich aan het eigen dialogerend oordeel, en toen het uur van sterven gekomen was, stapte hij samensprekend in het land van de dood.

Socrates kan als de vader van de filosofie en van het filosoferen beschouwd worden omdat hij steeds van de verstaanbaarheid der intersubjectieve relaties uitging in die zin dat zij een individuele bewustwording veronderstelden. De weg van Socrates was de weg naar zichzelf in een gemeenschap van vrije enkelingen, die vrij waren omdat zij iets te zeggen hadden. De Socratische gedachte was sprekend, ze sprak opdat de anderen de taal, die ze vergeten hadden, weer zouden vinden. De vrijheid van Socrates was in dit opzicht totaal nieuw voor de Griekse Oudheid omdat ze beroep deed op de enkeling in een gemeenschap. Zijn rationalisme was niet zo eenvoudig zoals Nietzsche het zag. Hij redeneerde zo maar niet en bracht ook niet alles terug tot bepalingen, maar hij zocht een gemeenzame grondslag voor allen in de taal en zag niet dat het niet voldoende is en dat de taal ook gedragen wordt door een reëel zijn. Het reële zijn van de enkeling is veel breder dan de taal en elke bepaling moet schipbreuk lijden indien zij bij het woord alleen staan blijft. Zo heeft dan Socrates zelf schipbreuk geleden; maar zijn nederlaag was nieuw zaad voor de toekomst, voor de eeuwen die gingen komen, want hij deed beroep op een denkend, zelfbewust bestaan, dat de voorwaarde is voor de menselijke vrijheid. De filosofie verliet

met Socrates elke schoolsheid, ze wandelde op straat, ze trad in het leven van de mensen zelf, in hun dagelijkse zorgen, ze werd een bevrijdingsdaad en deze bevrijding zou niet meer vergeten worden.

3

Zoals Socrates heeft Jezus geen geschriften nagelaten en zoals de eerste, is Hij een uitgestotene geweest uit de gemeenschap, waartoe Hij behoorde. Hij heeft een gemeenschap opgericht, maar daarin werd er nooit gedialogeerd. Jezus sprak gezaghebbend „Ik zeg u" of Hij sprak in naam van de Vader. Vanaf het eerste moment treedt Jezus als een verlatene op, Hij sterft verlaten en na Zijn dood zullen de Christenen, die zich op Hem beroepen, Hem verlaten, want er bestaat weinig samenhang tussen Jezus en Zijn belijders. Iets gemeenzaams bestaat er wel tussen beide partijen, de verlatenheid nl. De verlatenheid van Jezus moest hem tot een levensbeschouwing van de verlatenheid leiden. Hij had een leer, geen methode trouwens. De verlatenheid speelt overigens een grote rol in het Evangelie. Jezus heeft zichzelf verlaten, daarom werd Hij aan Zijn lot overgelaten, net als Zijn belijders die eerst Hem en dan zichzelf verlieten. Jezus wist niet wat te doen, Hij kende geen uitweg in het leven en had daarom een steun en een leider, een gezag nodig, dat Hij in Zijn Vader vond. Zo leidde de verlatenheid naar de gehoorzaamheid, die de kern is van de christelijke levensleer (niet mijn wil, maar uw wil geschiede), waardoor een hiërarchie, een Kerk noodzakelijk wordt. In de Kerk wordt de gehoorzaamheid een tastbare werkelijkheid. De Kerk heeft een heilige leer, een dogma nodig, dat gezaghebbend over de gelovigen heerst en de enkeling aan het geloof onderwerpt. Hiervoor heeft ze de vrijheid van de wil nodig, die een keuze veronderstelt en een motivering, die op voorhand door het dogma bepaald wordt. De vrijheid van de wil sluit derhalve de existentiële vrijheid, waardoor een enkeling zijn zelfstandigheid bevestigt, uit. Door het gebrek aan existentiële vrijheid, wordt de Christen tuchtvol en de tucht betekent zelfopoffering, hetgeen op zichzelf een consequentie is van de gehoorzaamheid. Een eerste gevolg hiervan is dat de familievader, de man, de vrouw, de pastoor aan onthouding moeten doen, hetgeen een verzachte vorm is van de zelfopoffering. Intellectueel betekent het, als tweede gevolg, de ondergang van een persoonlijk oordeel. De katholiek, hoe verstandig ook, kan nooit zonder enig gezag, waaraan hij gehoorzaamt en zichzelf opoffert, denken. Het is

trouwens zeer moeilijk zonder enig gezag te denken. Zelfs de meest „onafhankelijke geest" houdt meestal rekening met een bepaalde openbare mening of met hetgeen anderen over hem of over een zeker probleem denken. Er is een voortdurend verzet tegen de ontbinding en uitdoving van het persoonlijk oordeel nodig, dat door het Christendom niet in de hand wordt gewerkt. Het doet eerder beroep op de natuurlijke neiging van de mens naar geestelijke luiheid. Meestal neemt zij de vorm aan van voorzichtigheid en wijsheid. De gehoorzaamheid en de tucht maken de enkeling soepel, leren hem nette manieren (die met voornaamheid verward worden) en stellen hem in staat zich aan te passen. Het Christendom en vooral het katholicisme passen zich daarom ook heel gemakkelijk bij regimes aan die de gehoorzaamheid nodig hebben. Een staatsvorm op vrijheid gegrondvest betekent de dood voor het Christendom, dat wezenlijk onverdraagzaam is en zijn moet, omdat het op de gehoorzaamheid gevestigd is.

We waren nochtans voornemens over Jezus te spreken. In al hetgeen tot nu toe geschreven was er weinig sprake over Jezus. Dat is juist de diepe tragedie van Jezus dat Hij maar al te dikwijls door de Christenen genoemd wordt en dat Hij nooit ter sprake komt. Jezus staat alleen ondanks of misschien dank zij Zijn talrijke aanhangers. Wij hebben Hem dikwijls gevolgd in het Evangelie, dikwijls hebben wij over Zijn smartelijk bestaan nagedacht, zelfs hebben wij alle geleerde boeken die over Hem geschreven werden, opzij geschoven en gepoogd met Hem in aanraking te komen, Zijn stem te vernemen. Steeds vonden wij een eenzame man. Zijn leven begint met een catastrofe en een vlucht: de kindermoord te Bethlehem en de vlucht naar Egypte. Jezus was onrustig, Hij bleef nooit op eenzelfde plaats. Hij sprak haast altijd staande of gaande, één keer ziet men Hem knielen en helemaal op het einde zat Hij, trouwens voor een ritueel avondmaal, dat niets gezelligs en genoeglijks had. Reeds hierin is Hij als een voorspelling van het lot van het volk waartoe Hij behoorde met hart en ziel. Jezus lachte nooit, Hij was steeds ernstig, soms zeer zacht, soms woedend. Humor en ironie of overreding waren Hem vreemd. Melancholie was Zijn diepste wezenstrek, melancholie en onbehaaglijkheid. Jezus voelde zich niet wel onder de mensen die Hem vreemd waren. Al was Hij door en door een Jood, Hij was een vreemdeling onder Zijn eigen volk, dat Hem als zodanig behandelde. Hij leefde, met enkele uitgestotenen, aan de zelfkant van de maatschappij, en leidde het leven van een soort opstandige bohême, die de algemeen gangbare

criteria niet kon aanvaarden. De moraal van een uitgestotene, wanneer Hij ze formuleert, kan of een zuivere negatie zijn, hetgeen het geval was voor de marquis de Sade, of een verklaring van een universele liefde inhouden. De liefde die Jezus predikte was nochtans niet zeer lieflijk. Ze had iets krampachtigs, iets heftigs. Jezus drong Zijn liefde aan de anderen op, zelfs indien ze het niet wensten. Zo handelden later ook Zijn belijders die dan de mogelijkheid hadden beroep te doen op de brandstapels. De liefde van Jezus richt zich trouwens tot een gevallen wezen dat diep bedrukt is door de erfzonde (zalig zijn zij die treuren . . .) Heel de visie van Jezus op de mens ligt hierin besloten. De mens is een wezen dat in een heilloze staat verkeert en dat door het geloof in een Heiland (Ik ben het leven en de waarheid . . .) verlost zal worden. De moraal die hierop gegrondvest is moet daarom beroep doen op de ellende van de mens, die ze nodig heeft, maar niet erkent. Zij moet de zaligheid beloven, die in het Koninkrijk der Hemelen verwezenlijkt zal worden. Zoals Zijn ouders op de vlucht waren naar Egypte, zo ontvluchtte Jezus de zintuiglijke werkelijkheid naar het Godsrijk, naar een rijk dat niet van deze wereld is.

De banneling Jezus kwam zo tot een levensleer van de ballingschap die steeds verder, naar een andere wereld keek. Jezus was nergens, daarom ook overal en daarom vooral eenzaam. Ook t.o.v. Zijn discipelen was Hij eenzaam. Zij hebben Hem verraden en als het uiteindelijke en beslissende moment in Zijn leven gekomen is, als Hij getuigen moet, roept Jezus tot driemaal toe: „Mijn God, waarom hebt Ge Mij verlaten." Dat zijn de laatste woorden van Jezus, dat is het slot van de Blijde Boodschap, die de geschiedenis van de Kerk ging worden. De verlatene en verradene, zelfs door God verradene Jezus, werd het lichaam van de Kerk die gedurende eeuwen de opvoeding van West-Europa in de hand nam. De moraal van deze Kerk moest het verraad zijn en ze was het verraad aan de mens door de eeuwen heen. Het probleem van het verraad speelt bij Jezus een zeer grote rol. Op het Laatste Avondmaal zegt Hij uitdrukkelijk dat één onder Zijn discipelen Hem verraden zal (Matth. 26 : 21-25) en nadat Hij Judas Iskariot onrechtstreeks als Zijn verrader heeft aangeduid, stelt Hij het Avondmaal in, zingt de lofzang en vertrekt naar de Olijfberg met Zijn discipelen. „Toen zeide Jezus tot hen: Gij zult allen aan Mij aanstoot nemen in deze nacht . . . Petrus antwoordde en zeide tot Hem: Al zouden allen aanstoot aan U nemen, ik nooit. Jezus zeide tot hem: Voorwaar, Ik zeg u, in deze nacht, eer de haan kraait, zult gij Mij driemaal

verloochenen. Petrus zeide tot Hem: Zelfs al moest ik met U sterven, ik zal U voorzeker niet verloochenen. Zo spraken al de discipelen (Matth. 26 : 30-35)." Jezus is hierna naar Gethsemane gegaan, Hij nam Petrus en de twee zonen van Zebedeus mee „en Hij begon bedroefd en beangst te worden. Toen zeide Hij tot hen: Mijn ziel is zeer bedroefd, tot stervens toe; blijft hier en waakt met Mij" (Matth. 26 : 37—39). Wij weten dat Petrus en de twee zonen van Zebedeus (d.w.z. Jacobus en Johannes, Marcus 14 : 33) geslapen en niet gewaakt hebben. Als Jezus gevangen genomen werd, lieten „al de discipelen Hem alleen en vluchtten" (Matth. 26 : 56). Petrus, de stichter van de Kerk, heeft Jezus tot driemaal toe verloochend. Eindelijk komt de grootste verloochening, die van God zelf. Heel de geschiedenis vanaf het Avondmaal tot en met de Kruisiging, heeft iets sombers en akeligs in zich: er is sprake van verraad, verloochening, vlucht, zelfmoord, verlatenheid. *Tot troost wordt dan maar Zijn wederopstanding bijgevoegd.* De ondergang van Jezus heeft niets verheffends, glorieus. Hij figureert als een arme zondebok die naar de slechtbank gesleept en door iedereen verraden wordt.

Men mag nog zo interpreteren als men wil, het afschuwelijke feit staat er: de Blijde Boodschap van Jezus is in het verraad en de verloochening van Zijn eigen aanhangers verkeerd en de geschiedenis ging in dit verraad op een buitengewone wijze bloeien. Het Christendom kan van geen authenticiteit spreken, want het ging vanaf het begin van het verraad uit. De verloochening en het verraad van Jezus, moest omslaan in de verloochening en het verraad van het eigen zelf, van de diepe menselijkheid met haar zwakheden en haar kracht. Zulks kon niet anders zonder het gezag. Jezus zelf heeft nooit geredeneerd. Alles was voor Hem zekerheid en zo kon Hij steeds en rechtstreeks zeggen: Ik zeg u. Hij sprak tot een wereld van dommen, die niet anders konden leven dan volgens een bevel. Hoe goedhartig Jezus ook moge wezen, in de grond van zijn hart heeft Hij geen vertrouwen in de mens. De godsdienst van Jezus is strijdend. Het geloof is een stellingname, eist een wilsbesluit, dat op bevel van God, die de absolute grondslag is van de moraal, getroffen wordt. De deugd is daarom geen beschouwelijkheid of een inzicht, maar een strijdend werk, dat voortdurend hernomen moet worden en aan de mens geen rust gunt. Christus zieltoogt steeds, tot op het einde van de wereld. We mogen niet slapen, riep Pascal uit en zovelen, onder wie Kierkegaard, na hem, herhaalden het. Waarom mogen wij niet slapen? Omdat we een zending hebben. Het

Christendom en vooral de Katholieke Kerk heeft een kruisvaarderskarakter en moet inquisitorisch zijn, om de leer van Christus rein en eenvormig te bewaren en te verspreiden. Alle middelen zullen hiervoor goed zijn en omdat Jezus een leer en geen methode had, leerden o.m. de Jezuïeten dat het doel de middelen heiligt en zijn bedrog, moord, leugen en dergelijke wel toegelaten indien ze ad Dei majorem gloriam geschieden.

4

Het Christendom heeft zich in de 4de eeuw van het Romeinse Rijk meester gemaakt en voerde één der diepste en grootste verscheurdheden in de menselijke geest in die maar denkbaar zijn. Enerzijds de leer van Jezus, die ten zeerste paste bij de Romeinse auctoritas, anderzijds de levenshouding van Socrates die aan elk gezag de rug keerde. Het verschil tussen beide levensvisies komt vooral bij het einde van die twee figuren uit. Aan de ene kant de glimlachende Socrates, die nooit aan verraad of verloochening denkt, en zijn familie wegstuurt omdat hij niet in droefheid en tranen wenst te sterven, anderzijds het van smart verwrongen gelaat van Jezus die in een tragische zonsverduistering ten onder gaat. Scherp staan de twee beelden tegenover elkaar. Ze hebben tweeduizend jaar geschiedenis van het Westen en wellicht van de wereld beïnvloed.

Aan de ene kant de discipelen van Jezus, vol gezag en ontzag, steeds zeker van de waarheid, steeds op kruistocht voor het goede woord, wantrouwig tegen allen die een eigen weg hebben en een eigen inzicht zoeken, wellustig naar macht en heerschappij, vooral rekening houdend met de domheid en de natuurlijke bedorvenheid van de mens. Anderzijds helemaal geen leger, helemaal geen macht, enkelingen, die er op uit zijn met anderen in een verstaanbare, redelijke relatie te treden en die daarom sociaal en politiek gezien zwak zijn. Indien de toekomst van de mens de totale massalisatie zal zijn, hebben zij sinds lang het pleit verloren, maar indien de mens in zijn wezen zal blijven bestaan en daarom als individu zal verschijnen, zullen Socrates en zijn opvolgers een zeer grote rol te spelen hebben.

De tegenstelling tussen Socrates en Jezus heeft immers ook een godsdienstig karakter. Godsdienstigheid kenmerkt zich door eerbied en eerbied is steeds op een persoon gericht. Jezus heeft eerbied voor Zijn Vader in de Hemelen, voor een onzichtbare Persoon, die nooit rechtstreeks spreekt en zwijgend heerst. Hierdoor wordt

de godsdienstigheid een angstwekkende gebeurtenis in het binnenste van de gelovige, maar ze betekent vooral een innerlijke verscheurdheid en vervreemding van het eigenlijk menselijke. De eerbied voor een onzichtbaar Persoon is een verzaking aan menselijke eigenlijkheid, die wel innerlijke verscheurdheid, daarom niet steeds leed meebrengt, want die verzaking kan zo ver gaan dat aan alle verstand en inzicht een einde wordt gesteld en waar het verstand ophoudt, daar begint het rijk van de zaligheid.

Socrates kent een heel andere eerbied dan Jezus. Hij richt zich steeds tot enkelingen in een dialoog. Hij moet dus de gesprekspartner en ook de toehoorder, ieder afzonderlijk, van de anderen onderscheiden en hij werkt suggestief. Hij legt aan niemand een waarheid op die van een Hemelse Vader komt, maar hij suggereert dat de waarheid in ons is. Het woord van Socrates doet het werk van de vroedvrouw, die de waarheid, die in ons is, op een suggestieve wijze opwekt. Ook Jezus kent een waaheid in ons, die Hij de ziel (of de geest) noemt, maar ze is uit het genezijdse, ze behoort niet helemaal aan ons lichamelijk bestaan. Het woord van Jezus suggereert daarom nooit, maar het beveelt en dreigt, soms op een afgrijslijke wijze.[5] Nooit dreigt Socrates, steeds doet hij een beroep op het oordeel der anderen. Zelfs wanneer hij voor het tribunaal staat en ter dood veroordeeld wordt, doet hij een beroep op het oordeel van het nageslacht. Socrates kon geen Kerk of een School wensen, niemand kan zich trouwens op hem beroepen. Er bestaat geen beroep op Socrates. Hij is geen trooster en geen heiland, hij is een eenvoudige wekroep die van onszelf uitgaat door zijn suggestief woord. Om Socrates te volgen is er maar één mogelijkheid, d.i. zichzelf te zoeken en men kan zichzelf alleen maar vinden in het gelaat, het woord en het zijn van een ander. Meestal zijn de ogen van de mensen uitgedoofd. Zij hebben niets meer te zeggen en daarom heeft men hun geleerd te bidden. De Socratische dialogica roept het sprekende woord in ons op en vraagt ons niet hem na te praten of na te volgen. We hebben niemand na te zeggen of na te volgen, zelfs onszelf niet. De twijfel van Socrates is zijn diepe redelijkheid, die weet dat een volstrekte verstaanbaarheid onmogelijk is. De rede van Socrates is een benadering, zij bereikt nooit de totale werkelijkheid en is daardoor werkelijk en eenvoudig.

Aan de ene kant hebben we het krachtige en dreigende kruis, anderzijds de ironisch droeve glimlach van Socrates. Zo ging zich dan de geschiedenis van het Westen ontvouwen. Wie heeft gezegevierd? Socrates kan nooit zegevieren, omdat zijn nederlaag zijn zegepraal is ...

AANTEKENINGEN

[1] Zur Kritik der Hegelschen Philosophie (1839), Werke, Stuttgart, Frommann, 1903, II, 171.

[2] Ook hier heeft L. Feuerbach goed gezien; cfr op. cit. p 169, waar hij er op wijst dat de taal de verwezenlijking is van de soort, de bemiddeling tussen ik en gij, door hetgeen ze scheidt op te heffen. Zo is het bewijs een bemiddelingswerkzaamheid van de gedachte voor de anderen. Ik twijfel of de anderen weten wat ik denk, maar ik veronderstel dat ze het kunnen en moeten weten.

[3] Cfr Xenofoon, Memorabilia II, 7 Aristarchos heeft zware huiselijke zorgen en Socrates dringt bij hem er op aan die aan zijn vrienden mee te delen, waardoor het hem lichter zal worden.

[4] In dit opzicht kan R. Guardini, Der Tod des Sokrates, Hamburg, Rowohlt 1956, p 17, aangehaald worden: „So sucht seine Ironie die Mitte des Menschen zu beunruhigen und zu spannen, damit aus ihr jene Bewegung hervorgehe — entweder beim Gesprächspartner selbst oder, wenn dem nicht zu helfen ist, beim Zuhörer."

[5] Cfr Matth. 11 : 23 „En gij, Kapernaum, zult gij tot den hemel verheven worden? Tot het dodenrijk zult gij nederdalen....". Men denke ook en vooral aan de symbolische vervloeking van de vijgeboom (Matth. 21 : 18-22).

ONDERSCHRIFT

Als de kleinst mogelijke minderheid in de redactie verklaarde de ondergetekende zich tegen de opname van bovenstaand artikel. Zijn bezwaren zijn zo ernstig, dat hij deze aan de voet van het artikel meent te moeten kenbaar maken, hetgeen de redactie hem gaarne toestaat.

Naar zijn mening geeft de heer Flam in paragraaf 3 een karikatuur van het Christendom, (dat b.v. een beroep zou doen op „de natuurlijke neiging van de mens naar geestelijke luiheid"...) die uitermate onwetenschappelijk is en derhalve, bij iemand van de wetenschappelijke standing van dr. Flam, unfair. De schr. is op zijn malst, waar hij schrijft dat na het verraad, de verloochening, vlucht, zelfmoord en verlating, „tot troost" „dan maar Zijn wederopstanding bijgevoegd wordt". Hij kan weten, dat in de christelijke leer die opstanding juist vervulling is. Ongeveer een soortgelijke karikatuur zou men van het marxisme kunnen maken: „De klassenstrijd dient ter bevrediging der aggressiviteit van het proletariaat, dat deze grond opzettelijk verduistert met het motief dat het om een heilstaat zou gaan".

J. B. Charles

Joh. Betzema

HET GELEIDE

„Nu zijn we er," zei ik, „daar zijn de huizen." Opnieuw keek ik bezorgd naar haar. De rit was lang geweest en de auto had verschrikkelijk geschokt op de slechte weg, die blijkbaar vol kuilen was en werd verwaarloosd. Ze zag er moe uit en het haar, dat altijd onberispelijk zat, hing mat en verward. Ze bemerkte wel dat ik haar uiterlijk ernstig bekeek, maar ze glimlachte flauwtjes en knipoogde, wat beduidde: straks zal ik me wel opknappen. Haar handen in haar schoot ervoer ze als te zwaar om op te tillen.

We reden in de dorpsstraat, die bestond uit een klein aantal huisjes, alle door tuintjes omringd. Ik zag een bakkerswinkeltje, een kruidenier, een melkboer. De wagen stopte voor een logement. De chauffeur raadpleegde de taximeter en noemde mij bij het uitstappen het bedrag. Ik betaalde en leidde haar naar binnen. We kwamen in een rokerige ruimte, waar het erg druk was. Veel oude mensjes zaten om de tafeltjes. De meesten praatten met elkaar. Hier en daar zaten verspreid wat jonge vrouwen en mannen, meestal alleen, en in de hoek speelden een paar kinderen op de grond.

We overlegden wat we zouden doen. Ze was echter zo moe, dat ze graag wat eten op haar kamer wilde hebben en dan wilde slapen. Ik maakte onze verlangens kenbaar aan de waard. Zelf zou ik beneden iets gebruiken en een wandeling maken in het dorp.

„Voor ik ga slapen, kom ik nog even bij je kijken," zei ik tegen haar. Ze keek me dankbaar aan en liet zich door de waard de weg wijzen naar haar kamer.

Aan een tafeltje bij het raam vond ik een plaatsje tegenover een jonge man, die naar buiten staarde, me een kort knikje gaf op mijn vraag of de plaats vrij was en toen zijn blik weer naar buiten wendde. Hij maakte nerveuze bewegingen met de handen en streek telkens door zijn dichte haardos.

Nadat ik een eenvoudige broodmaaltijd had gebruikt, bood ik hem een sigaret aan, die hij gretig accepteerde. Maar hij liet duidelijk blijken niet geneigd te zijn tot een gesprek.

De oude mensjes praatten nog druk met elkaar of gingen hun slaapplaatsen opzoeken. De kinderen waren al naar bed gebracht. De enkele jonge mensen zaten nog steeds eenzelvig en somber, ver uit elkaar;

sommigen van hen rookten de ene sigaret na de andere. De blauwe damp in de zaal was zeer dicht en benauwde me.

Toen ik opstond, keek de jonge man me schrikachtig aan.

„Waar gaat u heen?" vroeg hij. Het schoot hem wel te binnen dat zijn vraag ongepast was, want hij stamelde direct daarop: „O, pardon."

„Ik wilde nog wat gaan wandelen," zei ik vriendelijk en omdat ik merkte dat het niet gemakkelijk voor hem was alleen aan het tafeltje te blijven zitten, nodigde ik hem uit mij te vergezellen, waarin hij met graagte toestemde.

Naar buiten gaande, kwam een jonge vrouw achter uit de zaal vlug naar ons toelopen en zei:

„Ik zou met u willen meegaan."

Ook zij bemerkte dat haar gezegde niet paste. Ik stelde haar daarom gerust.

„Wij wilden alleen een kleine wandeling maken, het is hier zo benauwd. Komt u tussen ons in lopen; wij zullen u beiden een arm geven."

Ze was kennelijk blij dat wij haar handelwijze goed opvatten. De jonge man met de dichte haardos werd enige ogenblikken minder zenuwachtig, griste een kammetje uit zijn zak, haalde het met forse streken door zijn haar en trok vervolgens zijn das recht. Daarna gaf hij haar een arm. Zij was gekleed volgens de laatste mode, zeer zorgvuldig opgemaakt en verspreidde een lichte geur van parfum, die echter niet irriteerde. Aan trillingen vaar haar arm voelde ik dat ook zij allerminst rustig gestemd was.

We liepen in de dorpsstraat en zwegen. De jonge man was weer in eigen gedachten verzonken. Er was niets bijzonders te zien. De huisjes stonden er in de keurig verzorgde tuintjes. Af en toe ging er een dorpsbewoner voorbij. De jonge vrouw vroeg mij:

„Lopen we nu in de richting terug waar we vandaan zijn gekomen, of gaan we de weg verder op?" De jonge man boog zich ver voorover om mijn antwoord te kunnen horen.

„We lopen verder in de richting van de grens," zei ik. Onmiddellijk hielden de jonge mensen hun pas in.

„Kunnen we niet beter de andere kant opgaan?" vroegen ze beiden tegelijk.

„Lieve mensen, het is toch niet erg de grens te zien; u hoeft er toch nog niet over?" Na een aarzeling, waarbij ze elkaar aankeken, zei de jonge vrouw:

„Het is dat u erbij bent, anders ging ik daar nog niet heen. Men zegt dat er ruw volk is."

„Men zegt zoveel," antwoordde ik, „ieder heeft een andere mening. Ik heb verscheidene beschrijvingen gelezen van de situatie, maar ze zijn onderling zeer afwijkend. Velen hebben genoteerd van horenzeggen, weinigen zijn er zelf geweest. In elk geval hoeft u met ons tweeën niet bang te zijn." De jonge man vond in zijn beschermende taak weer moed en we liepen verder. Spoedig kwamen we bij de laatste huizen van het dorp. Er lagen aan weerszijden van de weg weilanden waarin vredig koeien graasden. Niet ver van ons af zagen we een nederzetting van merkwaardig lage huisjes. Dichterbij komend merkten we dat het een groot tentenkamp was. Daarachter stond een hoge muur, die zich ter linker- en rechterzijde van een smalle, geheel gesloten poort, onafzienbaar ver voortzette. De jonge dame begon te sidderen en de jonge man keek met grote, bange ogen.

We liepen door een straat van lage tenthuisjes, waarop allerlei tekstborden hingen. 'Hij zal u troosten', 'Vreest niet' en 'Uw laatste kans' waren enkele van de opschriften. Ook waren er marktkraampjes met heerlijke vruchten, kaarsen, bloemen, sieraden en andere met reclamezinnen als 'Een monument van Hendrik Gent', 'Een eeuwge bloem van Cas van 't Soen'. We ontdekten een kleine kermis met schiettent, kop van jut, ballengooitent en draai- en zweefmolen.

Tegen mijn metgezellen zei ik:

„U kunt rustig hierblijven; ik wil even naar de poort." Ze keken mij aan alsof ik plotseling gek geworden was, lieten mij los en gingen naar de kermis. Voortgaande keek ik nog even om, zag de jonge dame op haar polshorloge kijken. Ze zei iets tegen de jonge man, liep mij toen snel achterna en nam mijn arm.

„Het helpt toch niet," zei ze, „brengt u me naar de poort. Als er kwaad volk is, voel ik me toch beschut."

Ik klopte met een aan een koord bengelende ijzeren bol op de houten deur. Er ging een luikje open, waardoor een bars gezicht, mogelijk van een soldaat, naar buiten keek.

„Uw pas," bromde het. De jonge dame zocht met vuurrood gelaat in haar tasje en gaf het gevraagde, dat door het luikje werd aangenomen.

„Kan deze heer met mij meegaan?" vroeg zij.

„Hoe kom je erbij," antwoordde het hoofd.

„Ik ga niet alleen," zei ze snibbig, maar ik voelde haar beven.

„Ik wil de dame graag een klein stuk vergezellen. Morgen wil ik dezelfde eer aan een andere dame bewijzen." Het hoofd hield niet van variatie.

„Hoe kom je erbij," bromde het.

„U kunt binnenkomen," vervolgde het, met een knikje naar de dame. De poort ging op een kier. Ik schoot erdoor, de jonge dame meetrekkend.

We stonden tegenover vier soldaten in een donkere ruimte. De jonge dame werd apart genomen, ik genegeerd.

„Uw pas is in orde," zei een van hen. De dame werd door een tweede poort geduwd. Tegelijkertijd greep men mij vast en gooide me door de kier terug voor de muur. Ik kwam onzacht terecht, mijn ledematen deden pijn en, opgestaan, waggelde ik eerst meer dan dat ik liep. De winkeliers in de marktkraampjes lachten me uit. Om wat op verhaal te komen, ging ik op de kermis kijken en daar kreeg ik het plan van de zweefmolen. Toen deze stilstond, klom ik op een stoeltje, betaalde en daar ging het in de rondte. De molen had vlug de grootste snelheid; hoe ik ook rekte, ik kon niet over de rand van de muur kijken. Het ritje was alweer ten einde. Opnieuw betaalde ik. Er was veel animo; ieder hoopte een blik over de muur te kunnen werpen. Op het hoogste gekomen, waagde ik het mij met een ruk omhoog te hijsen en op het stoeltje te gaan staan, mij stevig aan de kettingen vasthoudend. Onder mij hoorde ik schel een fluitje klinken. Dadelijk werd de molen afgeremd. Maar ik had juist één blik op het landschap achter de muur kunnen slaan. Deze hield ik zorgvuldig in mijn herinnering vast, want eerst kreeg ik woedende woorden van een politieagent te horen en vervolgens van de eigenaar van de molen. De eerste maakte mij duidelijk, dat ik onverantwoord had gehandeld, uit het stoeltje geslingerd had kunnen worden met funeste gevolgen voor mij en anderen. Hierom werd door de omstanders gegrinnikt. De eigenaar vervloekte me:

„Morgen moet ik hier weg, dat zal je zien. Niemand mag over de muur kijken. Mijn molen komt net niet hoog genoeg; maar als je van die kunsten gaat uithalen . . . Ellendige spelbreker; broodrover!"

Ik liep voor alle zekerheid weg. De jonge man had me ontdekt en kwam naar me toe.

„Hebt u iets gezien?" vroeg hij. De jonge dame was hij alweer vergeten. Hij streek door zijn haren. Zijn lippen trilden. We wandelden terug naar het dorp.

„Achter de muur zijn enorme bossages; in de verte zijn blauwe

bergen, waaronder kegels van vuurspuwende. Boven twee zag ik rookpluimen hangen."

Deze beschrijving bracht de jonge man aan 't denken. Even later wilde hij meer weten.

„Hebt u nog meer gezien?"

„Nee," antwoordde ik.

„Dus er is gewoon landschap daar?"

„Ik zou het wel zeggen."

De jonge man was over mijn korte verklaringen niet tevreden, haalde de schouders op en liep met somber gezicht, in zichzelf verzonken, naast me.

In het logement liep hij naar de tapkast. Ik liet me door de waard haar kamer wijzen en de mijne daarnaast. Ik inspecteerde eerst de mijne, waste mijn gezicht, kamde mijn haar, trok mijn das recht en borstelde vlekken uit mijn broek, die ik had opgelopen toen ik uit de poort werd gegooid.

Daarna ging ik naar haar kamer. In de gang bleef ik even staan. De nacht begon te vallen en de schemering vestigde zich langzaam in het licht. Er waren vele geluiden. Zacht gepraat, gesnik, huilerig spreken, monotoon gebedgeprevel.

Zachtjes opende en sloot ik de deur en liep naar het bed. Ze lag op haar rug, de ogen open, en glimlachte tegen me.

„Fijn, dat je doet wat je hebt beloofd," sprak ze.

Ze zag er uitgerust uit. Met een laagje poeder had ze getracht haar bleekheid te verhullen; ook had ze zorgvuldig de lippen gestift en het haar netjes onder haar hoofd op het kussen geschikt. Ze wilde er altijd keurig uitzien.

Ik nam een stoel en kwam naast haar zitten. De gordijnen van de onpersoonlijke kamer waren nog open en ondanks de smalle vensters was het er nog vrij licht.

„Ik mag je niet vergezellen over de grens," zei ik, „het spijt me; graag zou ik een eind weegs met je zijn meegegaan. Het wordt niet toegestaan. Ze zijn onverbiddelijk. Alleen met een pas kom je erover." Ze keek me een poosje aan.

„Jammer," sprak ze en wendde haar blik naar de ramen; „als mijn man niet bij het kindje had moeten blijven, had hij dus ook niet met me mee kunnen gaan."

„Nee, alleen met een pas."

Na langdurig zwijgen zuchtte ze:

„Dan maar alleen." Tranen trokken spoortjes in het poeder op haar wangen.

„Huil je om jezelf?" Ze schudde het hoofd.

„Het andere komt goed. Het kindje zal goed verzorgd opgroeien en je man zal er overheen komen."

„Maar ik kan niets meer doen."

„Je hebt veel gedaan. Voor ons allemaal."

Ze keek me boos aan.

„Je kletst," barstte ze uit.

„Je bent altijd blij geweest en vrolijk. Je hebt ons altijd moed gegeven door je optimisme en je warme hart."

Haar woede bekoelde, maar ze bleef een poosje stuurs. Zwijgend bleef ik bij haar zitten. Allerlei stemmingen en gedachten zag ik nog op haar gelaat weerspiegelen alvorens het geheel donker was geworden in de kamer. Angst. Een vleug van prettige herinnering. Droefheid. Bezorgdheid. Lethargie. Tenslotte, het was al nacht, zei ze dat ze wilde slapen. In de duisternis zocht ik de deur.

„Welterusten," zei ik zacht.

„Een goede nacht," hoorde ik vanuit het bed „en hartelijk dank dat je nog even gekomen bent."

„Als je me nodig hebt, waarschuw me dan; mijn kamer is hier vlak naast, aan de rechterkant."

Ik had geen zin het licht aan te knippen. De kamer was lelijk en ik voelde me er niet thuis. Op de tast vond ik het bed en ging er gekleed op liggen. Aan slapen was toch niet te denken. Toen ik echter een poosje lag, bemerkte ik dat vooral mijn geest zeer vermoeid was en ongemerkt sliep ik in.

In mijn droom, een bewogene vol duidelijke vormen en kleuren, ging ik toch met haar over de grens. De soldaten waren slaperig en ik liep langs hen heen alsof ik niets met hen had te maken. Ze keken wel een beetje verbaasd, maar dat was hun enige reactie. Pas toen ik haar een arm had gegeven en wij al vijf minuten hadden gelopen, riep een van de soldaten ons iets na.

„Gewoon doorlopen," zei ik. Verder merkten we niets meer.

Het pad was smal en leidde tussen verspreid staande boomgroepen door, die steeds groter werden, dichter bijeen stonden en tenslotte één groot bos vormden. Dat maakte het pad halfduister en we moesten voorzichtig voortgaan om niet over wortels te struikelen. De bomen hadden blauwe bladeren in de vorm van sterren.

Ze bleef plotseling staan en zocht in haar handtasje.

„Ik heb wat verloren, maar ik weet niet wat het is. Ik had tien dingen bij me en nu heb ik er nog maar negen. Bij het afgeven van m'n pas moet het eruit zijn gevallen." Peinzend ging ze met me verder.

Na een half uur lopen zagen we tussen de stammen door een lichte plek. Het bleek een glinsterend meer te zijn, dat, door hoge sterbladbomen omgeven, zilvermooi met nauwelijks rimpelend oppervlak lag te stralen.

„Wat vervelend is dat nu, dat ik wat heb verloren en niet meer weet wat het is. Het was erg belangrijk." Opnieuw zocht ze in haar tasje. Zonder resultaat.

„Wat doet het ertoe?" vroeg ik.

„Ach nee, niets immers."

Toch had ze er last van.

We stonden bijna bij het meer, toen een man in groen jagerspak vanachter een boom stapte en me tegenhield.

„U bent de man zonder pas, is 't niet? Ik ben gewaarschuwd. U mag niet verder mee. Dit hele geval is toch al ongehoord. Ja, dame, gaat u maar. Doorlopen naar het meer alstublieft."

Ze keek me aan. Ze gaf mij haar hand. Voor de laatste maal deze kleine hand.

Ze keek nog eenmaal om. Voor de laatste maal deze prachtige, levende ogen.

De man in 't groen (de kleur van zijn pak vloekte met het blauw van het geboomte) bleef wachten tot ik de terugweg aanvaardde. Maar ik keek haar nog na. Er kwam nevel uit het meer. Ze werd er spoedig door omhuld. Nog bleef ik kijken. De nevel loste zich weer op. Er dreef een zwaan op het meer. Alles was van een zeldzame schoonheid. De zwaan gleed naar 't midden en sloeg de vleugels uit. Een prachtig glinsterende aanvliegstreep trok ze recht door het water; ze kwam los en zwenkte boven mijn hoofd met ruisende wiekslagen voorbij.

„Ga nu maar," zei de man. Ik ging.

Terugkomend bij de poort, deden de soldaten al open voor ik er goed en wel was. Een van hen trok me aan de arm.

„Hier," zei hij, „dit heeft de dame verloren." Hij gaf me een foto. Het was er een van een pasgeboren kindje.

Toen stond ik weer in het tentenkamp en werd wakker van een slag op de kop van jut.

Het bleek de waard te zijn, die me wekte met een stevige vuistslag

op de deur. Ik haastte me met scheren en wassen en ging naar haar kamer. Deze was leeg. Daarop liep ik snel naar beneden en keek de zaal rond. Ik zag haar niet. Aan de waard vroeg ik of hij haar had gezien.

„De jonge dame? O, die is al een half uur geleden op weg gegaan, naar de grens." Deze mededeling deed mij lichamelijk pijn, in mijn borst, daar stak het vlijmscherp. Ik greep met mijn hand naar de plaats waar de pijn woelde. Daarop ging ik uit het logement en rende langs de weg naar de poort. Ik was helemaal niet gewend zo lang achtereen te hollen en hijgde erg en had steken in de zij. Maar het kon me niet schelen. De ijzeren bal liet ik hard op het hout dreunen. Een hoofd keek door het luikje, gelukkig een ander dan gisteren.

„U wenst?"

„De jonge dame, die hier een half uur geleden is doorgegaan, is ze al ver weg? Kan ik haar nog spreken? Mag ik haar achterna gaan? Ik kom gegarandeerd terug."

„Een half uur geleden?"

„Ja."

„Was ze blond?"

„Ja."

„Die is al weg, de grens over. Als u een pas hebt, mag u haar volgen."

„Ik heb geen pas."

„Dan gaat het niet."

Wat een wanhoop! Er schoot me iets te binnen.

„Heeft ze niets verloren bij het uit haar tasje halen van haar pas?"

Het hoofd verdween en riep iets naar een collega. Ik wachtte. Er werd een arm door het luikje gestoken.

„Hier. Dit heeft ze verloren. Alstublieft."

Ik nam een foto in ontvangst. Het luik werd definitief gesloten.

Het was een foto van haar hand (haar hand was uit duizend handen te herkennen. Rond. Klein. Zacht en warm) en daarin koesterde zich een jonge vogel.

Lange tijd stond ik ernaar te kijken.

Toen werd er op mijn schouder getikt. Er stonden wel tien mensen om me heen, die opeens door elkaar gingen praten.

„Bloemen, meneer?" „Een monument?" „Vruchten?" „Woorden van troost en bemoediging, meneer?" Het was belachelijk, dit zakendoen op de grens. Een ongeremde toorn kwam in me op. Omdat ik

voelde deze niet te kunnen bedwingen, ging ik met snelle stappen weg zonder een woord te zeggen. Van de kermis werd naar me geschreeuwd. Het was de eigenaar van de zweefmolen, die zijn vuist naar me balde. Men was bezig zijn molen af te breken.

Ik wilde hier zo gauw mogelijk weg. In het logement betaalde ik mijn rekening en belde om een taxi.

Alleen achterin zittend, reed ik schokkend de bar-slechte weg terug. Halverwege moest de chauffeur benzine laten bijvullen en ik maakte van de gelegenheid gebruik even rustig op een bank aan de kant van de weg een sigaret te roken. De chauffeur kwam bij me staan.

„Kijk," zei hij en wees in de verte. Er kwam een zwaan aanvliegen. Eerst was zij een stipje, toen werd ze herkenbaar, kwam laag vliegend dichterbij. En zwenkte boven onze hoofden met ruisende wiekslagen voorbij.

J. B. Charles

INDONESIË EN DE VREDE

1

In het jongste maartnummer van De Nieuwe Stem schreef ik het volgende „kort bestek": „De regering van Djakarta is volgens de laatste berichten de aanval op Midden-Sumatra begonnen. Waar blijft de Vredesraad? Een duidelijk antwoord op deze vraag zou ons begrip verhelderen omtrent hetgeen deze raad onder Vrede bestaat". In april d.o.v. antwoordde mijn mederedacteur Wertheim daarop. Van zijn antwoord moge ik het volgende overnemen:

„Maar in de vraag van Charles ligt een bewering, nee niet verscholen maar geïmpliceerd, waartegen ik zeer ernstig bezwaar heb: de bewering namelijk dat de Centrale Regering in Djakarta tegen Midden-Sumatra een daad van agressie heeft gepleegd, waartegen ieder zinnig mens, en dus ook de Vredesraad, had moeten opkomen.

Dit begrijp ik niet van Charles. Indonesië is een van de weinige landen in Azië, die ernst hebben gemaakt met de parlementaire democratie, ondanks schier onoverkomelijk schijnende moeilijkheden. Nog geen jaar nadat het wettig gekozen parlement is geïnstalleerd, begint een groepje officieren te rebelleren, tegen de regering die de steun heeft van de meerderheid in het parlement. De regering ziet het geval nog méér dan een jaar aan en probeert door overleg tot een oplossing te komen, en gaat pas handelend optreden wanneer het officiersgroepje tezamen met een paar malcontenten officieel en openlijk een tegenregering gaat afkondigen en eigen buitenlandse vertegenwoordigers gaat benoemen.

Als dit „agressie" is, dan was het óók agressie van Den Haag om de marechaussee naar Oss te sturen toen het destijds een eind wilde maken aan de georganiseerde wederspannigheid. Of van de wettig gekozen regering in Madrid die ging optreden tegen de opstandige officier Franco."

2

Replicerende wil ik met de derde der geciteerde alinea's beginnen. De voorstelling allereerst, dat „Den Haag" indertijd marechaussee naar

Oss heeft gestuurd „toen het destijds een eind wilde maken aan de georganiseerde wederspannigheid" mist alle grond. Er was in de eerste plaats geen sprake van georganiseerde wederspannigheid, er was een periode van abnormaal grote misdadigheid, voornamelijk aggressieve vermogenscriminaliteit, mede geconditioneerd door de *social change* welke weer een der gevolgen van de industrialisatie was. In de tweede plaats heeft niet „Den Haag" marechaussee naar Oss gestuurd om deze criminaliteitsgolf te bestrijden. Gemeentepolitie en gestationeerde marechaussee hebben deze zaak opgeknapt onder leiding van de officier van justitie van het arrondissement. Dit voorbeeld is dus al te ver gezocht.

Het andere, dat van de opstand van Franco, lijkt dat niet. Wij zien nochtans in Spanje 1936 de volgende verschillen met de Indonesische situatie van twintig jaren later:

1. Er is een gevestigde staat Spanje waarin een groep revolutionairen met geweld de wettige regering omver wil werpen.
2. De grondwettige democratische regering wordt aangevallen door anti-democratische revolutionairen die een totalitair bewind willen vestigen. De opstand is offensief.

3

De Indonesische opstanden lijken mij defensief.

Ook hier beginnend met het laatste punt merken wij op, dat het verschil tussen de Indonesische situatie en de Spaanse is, dat in de eerste niet een uitgesproken fascistische en ondemocratische groep beoogt een strikt democratische regering omver te werpen. Integendeel: in de opstanden tegen Djakarta komt tot uiting de angst voor ondemocratische tendenties bij bouw en consolidering van de staatsvorm. Dat voor deze vrees grond bestaat, lijdt m.i. geen twijfel. Er is nog maar een voorlopige grondwet. Logemann zegt in augustus 1957 zeer voorzichtig: „Het is een erkend feit, dat de President van de Republiek met een zelfstandigheid optreedt ten opzichte van het verantwoordelijk ministerieel kabinet, dat men uit de voorlopige grondwet niet kan aflezen."[1] Men moet deze schrijver in het geheel lezen om het understatement in deze zin volledig te appreciëren. De niet rechtstreeks door het volk gekozen President van de Republiek, sedert 12 juli 1957 ook voorzitter

[1] In de Mededelingen van het Documentatiebureau voor Overzees Recht, Leiden, jaargang 7, blz. 57.

van de naast de regering staande Nationale Raad (wiens leden hijzelf benoemt) is niet te vergelijken met president Azaña. Volgens het Indonesische blad *Pedoman* is de genoemde Nationale Raad ontstaan uit een veroordeling van het democratische parlementaire stelsel.[2] Vergelijking van het huidige Indonesische parlementaire stelsel en het omvergeworpen Spaanse is ontoelaatbaar. „Het verwijt aan de parlementaire democratie, althans de partijenstaat, dat zij geen gezag heeft opgebracht en geen creatieve kracht, berust niet op het feit, dat men zou verwachten, dat het parlement met kabinetten zou hebben gekegeld, als bijv. het Franse. Indonesië heeft zowel voor als na de souvereiniteitsoverdracht een overmaat van kabinetten gekend, maar geen is door een uitdrukkelijk votum van het parlement ten val gebracht. Altijd was 't de tegenstand en het vertrouwensverlies in het land, dat tot terugtreden dwong. Dit wijst er op, dat er in het land politieke krachten werkzaam zijn, die in het partijwezen onvoldoende zijn weerspiegeld."[3]

4

Dit brengt ons op een volgend punt. Er was een gevestigde souvereine staat Spanje binnen welks gebied een groep revolutionairen de wettige parlementaire democratische regering omverwierp. Indonesië echter is nog altijd bezig een gevestigde souvereiniteit te worden. Logemann zegt aan het slot van zijn hoofdstuk waaruit ik citeerde, dat de krachten die zich thans in Indonesië met elkaar meten niet *door,* maar *op* de constitutie werken. „Djakarta" is minder een democratische regering dan een partij in deze strijd. Er is, zoals ik zei, nog maar een voorlopige grondwet. Sukarno en zijn aanhangers, die de presidentsplaats, welke overigens veel meer is dan een presidentsplaats, bezetten, wijken van deze grondwet rustig af. Zij vormen de Nationale Raad, zij hebben aan hun zijde een leger dat als bestuursapparaat is gaan spelen[4] en hebben zich de gunstige conditie van staat van beleg voor heel Indonesië geschapen.

De andere partijen strijden onder veel ongunstiger voorwaarden; de ongunstigste daarvan is wel, dat hun strijd om de staatsvorm door

[2] T.a.p. blz. 59.

[3] T.a.p. blz. 60.

[4] Zie daarover Mededelingen van het Documentatiebureau voor Overzees Recht, 1957, blz. 9.

de machtigste partij volkomen anachronistisch als rebellie wordt gekwalificeerd.

5

Met het bovenstaande wees ik niet alleen de vergelijkingen in Wertheims derde door mij aangehaalde alinea af, maar antwoordde ik ook op de tweede en de eerste. Djakarta heeft niet ernst gemaakt met de parlementaire democratie, wat Wertheim stelt (de vraag is overigens of het dat gekund had) en het is onjuist om de Indonesische partijen die om hun republiek tegen Djakarta strijden „een groepje officieren" met „een paar malcontenten" te noemen.

6

De strijd gaat om de staatkundige en politieke kwaliteiten van de republiek in wording. Men kan willen beweren dat de republiek niet in statu nascendi verkeert maar op 17 augustus 1945, toen zij werd uitgeroepen, is geboren en sindsdien een souvereiniteit is als iedere andere republiek. Dat is nogal onrealistisch. Iedereen kan overal een souvereiniteit uitroepen, het zal echter moeten blijken of die souvereiniteit werkelijkheid is. Men kan zeggen dat die werkelijkheid althans bij de souvereiniteitsoverdracht van 27 december 1949 ontstaan is. Dan is dat alleen nog slechts in zoverre juist, dat op die dag de souvereiniteit door de buitenwereld werd erkend. Op zichzelf is dat al heel veel. Voor ons zou het bijvoorbeeld kunnen betekenen, dat wij ons niet behoeven te bemoeien met de binnen deze extern als souverein aanvaarde nieuwe entiteit werkende, vormende, voorlopig nog strijdende krachten, die het op de duur ook inwendig tot een wezenlijke eenheid zullen moeten maken.

Men kan tegen deze opvatting juist in het geval van de nieuwe republiek Indonesië bezwaren inbrengen. Het kan namelijk zijn dat de buitenwereld de nieuwe souvereine entiteit erkend heeft òf in de veronderstelling dat daarbinnen een redelijke kans bestaat dat zich op democratische wijze een integratie voltrekt, òf zelfs onder zekere voorwaarden die dit mogelijk moesten maken. Beide gevallen deden zich voor in 1949. De bedoelde redelijke kans achtte de Nederlandse regering t.a.v. de nieuwe entiteit wel aanwezig, hoewel een groot deel van de Nederlandse bevolking er niet in geloofde. De bedoelde voorwaar-

den zijn gesteld en aanvaard op de Ronde Tafel Conferentie. Zij spreken uit het „Charter" van de Souvereiniteitsoverdracht, zij bestaan erin, dat de geboren Republiek der Verenigde Staten van Indonesië een federale structuur zou hebben. Nadat al binnen een jaar, nl. op 15 augustus 1950, de eenheidsstaat een feit werd, kwamen er opstanden in Makassar, op Ambon, in Atjeh, thans in Midden- en Zuid-Sumatra, Borneo en weer op Celebes, hier en daar altijd nog op West-Java en wie weet waar nog meer in het gebied van het vroegere Nederlands-Indië. Ongetwijfeld zal Röling gelijk hebben, waar hij zegt: „Maar de federale gedachte was in de ogen van vele Indonesiërs besmet door de Nederlandse ijver via die federale opbouw in Indonesië invloed te houden. Het is onmiskenbaar, dat in die Nederlandse ijver de gedachte aan een verdeel- en heerspolitiek niet geheel vreemd was. Zo werd in Indonesië geleidelijk de federale structuur gezien als een laatste rest van koloniale invloed."[5] Dit verandert geen zier aan het feit, dat de Nederlandse regering in haar vrome verwachting beschaamd werd en dat de „condities", waarop Nederland in de souvereiniteitsoverdracht toegestemd heeft, vrijwel onmiddellijk zijn geschonden.

Die condities zal men natuurlijk met een korrel zout moeten nemen. Als een restitutio in integrum, nadat aan de voorwaarden niet voldaan wordt, onmogelijk is, wordt het nogal eufemitisch van voorwaarden te spreken. Rechtsgevolgen naar buiten hoefde Djakarta niet te vrezen voor zijn minachting van de aangegane overeenkomst, of het moest al zijn dat de andere partij van zijn kant de lust tot completering der overeenkomsten zou verliezen. Dat is dan ook geschied ten aanzien van Nieuw-Guinea. Dit gevolg is overigens ernstig genoeg. Het is vooral in dit verband van belang na te gaan hoe op deze ontwikkeling van misrekening en contractbreuk is gereageerd en wordt gereageerd ten aanzien van Nieuw-Guinea.

7

In de eerste plaats zijn daar de conservatieven, pseudo-christelijk of puur-conservatief, die altijd wel gezegd hebben dat „die inlanders" nog niet rijp voor de vrijheid waren en dat wij nog iets groots in hun land te verrichten hadden.

Nu is het op zichzelf volstrekt juist, dat eenmaal onrechtmatig ver-

[5] Prof. mr. *B. V. A. Röling,* Nieuw-Guinea Wereldprobleem! Van Gorcum, Assen, 1958, blz. 34.

overd bezit t.a.v. dat bezit verplichtingen schept die hoe langer hoe groter worden. De dief die een melkkoe steelt zal het beest moeten melken, wil hij zich niet nog schuldig maken aan dierenmishandeling. Denk aan zo'n dief en aan een kidnapper die het geroofde kind op een ogenblik weer aan zijn lot overlaat, dan heeft men het weinig vleiende maar niet al te vertekende beeld van ons oude kolonialistische Vaderland. Vooral de laatste vergelijking is voor uitwerking vatbaar. Ik steel een kind voor profijt. Het levert mij dat in ruime mate op. Gedeeltelijk door de wederspannigheid van het kind, voor een veel belangrijker deel door de inmenging van buren, die daarin geleid worden door motieven van naijver, sluwe berekening en misschien ook een pietsje eerlijke verontwaardiging, word ik gedwongen het kind aan zijn ouders terug te geven. En of ik nu met recht of ten onrechte tegensputter dat ik toch intussen ethisch geworden ben, dat ik het kind beter voedde en kleedde dan de ouders hadden kunnen doen, het net leerde lezen en schrijven, dat ik bezig was er een christentje van te maken en dat het kind voor een deeltje van zijn leven zelfs aan mij verknocht geraakt is, ik zal het moeten loslaten. Het conservatieve argument van de verantwoordelijkheid voor de Indonesiërs heeft, tragisch genoeg, grond, maar er kan geen rekening mee worden gehouden omdat het voor een te groot deel hypocritisch is. De gepresenteerde motieven, en sommigen slagen er zelfs in daarin te blijven geloven, zijn bewust of onbewust valselijk voorgeschoven motieven. Daarachter broeit het magma van grootheidswaanzin, gekwetste nationale trots, blankenhoogmoed, bedil- en winzucht, militair meerderwaardigheidsgevoel, kortom van kolonialisme. Dit kolonialistische magma heeft het op zichzelf redelijke argument van verantwoordelijkheid als een gangreen dermate aangetast, dat het in zijn geheel buiten werking gesteld moet worden. Dit geldt ook voor Nieuw-Guinea.

8

Niet achtenswaardiger dan de pseudo-christelijke of puur-onchristelijke conservatieven zijn de teleurgestelde, in letterlijke zin ver-ijdelde ex-communisten in de Partij van de Arbeid. Het zou voor de partij, voor het land en voor onze internationale betrekkingen hoogst nuttig zijn als de persoonlijke teleurgesteldheid van deze figuren, het verschil in hun tegenwoordige houding en die van tien jaren geleden in de Indonesische kwestie, het verschil en de overeenkomst van hun vroe-

gere communisme en hun huidige anti-communisme, eens zorgvuldig werden geanalyseerd.

9

De houding van het internationale communisme heeft zo'n analyse niet nodig: het vist open en bloot in troebel water. Röling geeft in zijn genoemde geschrift een selectie van de keiharde leugens waar het Sowjet-blok in de Verenigde Naties mee opereert bij de behandeling van de Nw.-Guinea-zaak. Nederland wil een militaire basis houden in Azië (blz. 69). Nederland wil de U.N. bezigen als een „instrument for the legalization of colonialism" (blz. 71). Nederland is het om de rijkdom van Nieuw-Guinea te doen, „this territory, which has abundant natural resources", waarvan minerale rijkdommen thans haastig worden geplunderd (blz. 75). Men zie de humoristisch aandoende, maar niet als zodanig bedoelde verklaringen van de Ukraïne, Albanië, Tsjechoslowakije en West-Rusland. Röling: „De felste anti-koloniale medestander van Indonesië, de gedelegeerde van Ceylon, had over de economische situatie zeer gedecideerde opvattingen. „I do not say that they are trying to make a business proposition out of West Irian. They are not." In het Oostduitse *Deutsche Aussenpolitik* van februari 1958 kan men lezen dat Nederland Nieuw-Guinea nodig heeft „als Brückenkopf gegen Indonesien". Men kan daar ook lezen dat Hatta is een „Glied in einer Kampagne zur Beseitigung der progressiven indonesischen Einrichtigungen und der Errungenschaften der antikolonialen Erhebung".

De kwestie is inderdaad een heel andere. Het internationale communisme zal berekend hebben dat het in deze kwestie op het ogenblik het efficientst met argumenten van deze strekking kan werken en dan worden ze gebruikt, of zij reëel zijn of niet. De Nederlandse communisten volgen deze lijn. Het bekende, door de Nederlandse Posterijen ingehouden telegram dat zij in februari jl. naar Djakarta zonden(waarin de arbeiders van de hele wereld opgeroepen worden hun solidariteit te tonen met de strijd van het Indonesische volk voor de bevrijding van Nieuw-Guinea) kan dan ook alleen maar gezien worden als een pionnenzet in dit plan de campagne. Een gehalte van waarheid of waardigheid ontbreekt aan de getelegrafeerde woorden. Dat komt er volgens de opvattingen der afzender ook niet op aan. Als zij maar passen in de tactiek.

10

De interessantste groep van reagenten op de situatie zal ik hierna, wat billijk is, uitvoeriger bespreken dan de vorige groepen. Het zal blijken dat ik er mijzelf niet toe reken, hetgeen moge rechtvaardigen dat ik hen de interessantste groepering noem. Zij wordt gevormd door toegevings- en vergevingsgezinden, of door vergevingsbehoevenden en daardoor toegevingsgezinden.

Als een van de opmerkelijkste vertegenwoordigers daarvan heeft zich onlangs te Manilla aangeboden de heer De Loor, burgemeester en kamerlid. Hij heeft daar in het openbaar vergeving gevraagd aan een Indonesiër, van wie mij de naam ontschoten is, voor hetgeen Nederland de Indonesiërs in het verleden heeft aangedaan. Ik meen dat bedoelde Indonesiër hem de gevraagde vergiffenis grootmoedig geschonken heeft en daarbij zo ver is gegaan ook de heer de Loor om vergeving te vragen. Voor wat? Ook dat ben ik helaas vergeten. Ik sprak hiervoor van „opmerkelijk" en ik meen goed te doen de lezer te waarschuwen dat dit het woord is dat mij naar de lippen pleegt te komen wanneer ik op de kermis tegen betaling rariteiten bekijk. Beide vergevingvragers komen uit kringen waar ik maar enkele representanten van heb leren kennen, wat mij dan echter ook voor het leven genoeg is. Wij gaan dus over naar een serieus te nemen woordvoerster van de groep reagenten met schuldgevoel.

11

Margrit de Sablonière schrijft in *Vrij Nederland* van 28 december jl. een zeer lezenswaardig ingezonden stuk over de spanningen Nederland-Indonesië. Een van de pijlers van haar vermaning is: „Indonesië is door Nederland psychisch zwaar mishandeld". Deze stelling zou men eens op zijn fundamenten moeten onderzoeken.

Voltooid tegenwoordige tijd dus. Als iemand *was* mishandeld, is de mishandeling voltooid verleden tijd. Als iemand *is* mishandeld, heeft de mishandeling ook reeds plaats gevonden (anders zou men zeggen Indonesië wordt mishandeld), maar is dit feit zo kort geleden, dat we nog actueel met een mishandelde en een mishandelaar te maken hebben.

Heeft de schrijfster gelijk? Wij hebben de neiging te beginnen met een bevestigend antwoord. Im Groszen und Ganzen lijkt het waar.

Het is echter tegelijkertijd ook onjuist. Wie is namelijk „Indonesië" en wie is „Nederland?" Kan men op deze wijze het bestaan van collectieve laesie bij de mishandelde en collectieve onrechtmatigheid plus schuld anderzijds aannemen?

Wat de laesie betreft, er waren Indonesiërs die zich geestelijk en soms ook materieel mishandeld gevoelden. Er waren ook bewoners van Indonesië, vooral in de buitengewesten, die haar niet hebben kunnen voelen omdat zij van het bestaan der Nederlanders niet afwisten of, als zij de Nederlanders wel kenden, dezen als voor hun geluk indifferente wezens beschouwden. Er zullen zelfs Indonesiërs geweest zijn, die de Nederlanders kenden en zich door hen in hun geluk niet bedreigd gevoeld hebben.

Verder waren er Indonesiërs die het gevoel van gelaedeerd te zijn in alle wijsheid onderdrukten, voor wie deze psychische hygiëne na 1945 niet langer nodig was. Dezen kregen de gelegenheid stoom af te blazen. Men kan, dit zij terloops gezegd, aannemen, dat juist dezen een grote rol gespeeld hebben en spelen in het anti-Nederlandse extremisme van na de Tweede Wereldoorlog.

Tot zover de lieden die het Nederlandse kolonialisme gekend kunnen hebben.

Tenslotte zijn er langzamerhand miljoenen jeugdige volwassen en volwassen wordende Indonesiërs, die de mishandeling niet hebben kunnen ondervinden en hun getal zal in afzienbare tijd dat der factisch geleadeerden geheel hebben verdrongen.

Een interessant probleem zit in het feit, dat ook lieden die een gebeurtenis niet aan den lijve ondervonden hebben, daar onder kunnen lijden en blijven lijden. Dit probleem maakt het nodig factisch gelaedeerden te onderscheiden van hen die slechts mede-lijden.

Dit niet-factisch gelaedeerd worden verschilt van het factisch mishandeld zijn allereerst door het feit dat de laesie de mede-lijder treft in zijn sentiment. Bij een factisch lijden is het mogelijk, het leedgevoel dat daarmee komt en daarna stand wil houden te onderdrukken, te overwinnen of af te leiden. Het mede-lijden echter is een vrijwillig aanvaard lijden, een lijdensinductie die men zich laat aandoen. Veelal is de katalisator voor deze inductie een identificatie. Men identificeert met „lijdende" soortgenoten, met mensen die aan hetzelfde lot bloot staan, stonden of zouden hebben kunnen staan. Met soortgenoten bedoel ik geen biologische groep. Ik bedoel de door de gemeenschappetegenstander geschapen soort. Ik gevoel een persoonlijke vijandschap

jegens de Klu Klux Klan, hoewel ik geen neger ben, geen indiaan en niet rooms-katholiek. Mijn wereldbeschouwing heeft niets gemeen met die van de communisten, maar mijn persoonlijke afkeer van MacCarty's, van ex-communisten als Goedhart en De Kadt zal niet geringer zijn dan die van hun vroegere partijgenoten. In zekere zin ben ik dus een soortgenoot van de communisten, in andere zin met anti-communisten. Het is maar een soort ad hoc. In elk geval: tot 1970 of zelfs later zullen er nog jonge Indonesiërs zijn, die zich opwinden over hetgeen hun landgenoten is aangedaan in 1920 of 1946. Intussen kunnen zij zich weer hebben gedeeld in andere soorten ad hoc, bijvoorbeeld pro en contra Djakarta.

Wat is de begrenzing van de redelijkheid der identificatie, van het recht op een participatie in een lijden dat men niet factisch beleefd heeft? Het is logisch dat in en kort na de tachtigjarige oorlog de Nederlanders zich door de Spanjaarden mishandeld gevoeld hebben, het is aanstellerij als in 1958 Nederlanders Spanjaarden om deze oorlog haten. Wáár, wanneer begint de identificatie een ijdel spel te worden?

Aan de kant van de mishandelaar staat in de stelling van M. de S. ook een collectief. Aan Wertheim danken wij het voorbeeld van Spanje; laten wij dat drie eeuwen verdieping geven. In de tachtigjarige oorlog stonden Spanjaarden, wie zij ook waren, ten opzichte van „ons" aan de vijandelijke kant. De bewijslast van het tegendeel zou voor Spaanse individuen aan hen geweest zijn. Voor die Indonesiërs die zich onderdrukt gevoeld hebben staan Nederlanders collectief aan de andere kant. Maar ook voor deze Nederlanders moet een onderscheiding van factische daders, morele mededaders, onwetenden en onschuldigen, min of meer parallel aan die welke wij zo juist ten aanzien van de lijdende partij maakten, in het oog gehouden worden.

Er zijn dus Nederlanders die de psychische mishandeling der gekoloniseerde Indonesiërs factisch mede hebben gepleegd, en er zijn er, die dit niet gedaan hebben, maar daar achter stonden. Beide groepen kan men de ten uitvoerlegging der ernstige psychische mishandeling toerekenen.

Zij, die tot deze groepen behoren sterven echter uit. Over zullen blijven de Nederlanders die factisch met de laesie niets meer te maken hebben. Hoe lang zullen ressentimenten jegens hen verontschuldigd kunnen worden? De Nederlander die in 1958 de Spanjaarden nog verwijten doet over 1568—1648 is gek. In 1658 zou ik hem met minder zekerheid gek verklaren. Waar is de grens?

Hoe staat het verder met de groep die geleefd heeft onder de regering welke de mishandeling executeerde maar die het daarmee niet eens was? Bij elk nader, persoonlijk onderzoek zal misschien gebrek aan schuld kunnen worden aangetoond: enig blijk van verzet tegen, een aantekening van onenigheid met de koloniale attitude van zijn land. Dit individuele onderzoek is echter natuurlijk niet te volvoeren. Voor Indonesiërs zijn Nederlanders voorlopig Nederlanders.

12

Hier is niet behandeld de vraag of de mishandeling inderdaad heeft opgehouden. Er was sprake van psychische mishandeling. Welnu, psychische knelpunten, waar de herinnering aan de laesie op zijn minst wakker gehouden wordt, zijn er nog enkele. Daar is de kwestie Nieuw-Guinea en daar is de omstandigheid dat enkele vitale belangen van het geëmancipeerde volk, bijvoorbeeld het interinsulaire verkeer (de KPM) in handen van de vroegere kolonisator zijn gebleven.

Een knelpunt als het laatste kunnen de Indonesiërs zelf elimineren, door van de diensten van hen die sinds kort buitenlanders geworden zijn geen gebruik meer te maken, eventueel zelfs door hen de nodige concessies te ontnemen. Een psychisch knelpunt als de KPM verpersoonlijkt is derhalve van minder ernstige betekenis dan dat van Nieuw-Guinea. Zonder de medewerking van de Nederlanders kunnen de Indonesiërs Nieuw-Guinea althans de facto niet bij het geëmancipeerde gebied voegen. Dit knelpunt blijft bestaan en zo blijft de vroegere psychische mishandeling gevoeld en de spanning tussen beide landen in stand.

Maar de moeilijkste vraag komt nu. Het is mogelijk dat een psychisch knelpunt alleen in de voorstelling van de zich (dan ten onrechte) gelaedeerde bestaat. Deze „kwadratering" van het psychische is wat ingewikkeld, maar niet te vermijden. Wij kunnen vaststellen, dat het tijdelijk gecontinueerde Nederlandse bewind over Nieuw-Guinea voor de Indonesiërs een psychisch knelpunt is, dit ontslaat ons niet van de plicht te onderzoeken, of deze psychische toestand „redelijk" bestaat en of hij met toegevendheid moet worden beschouwd. Voor dit onderzoek is noodzakelijk de keur op de beiderzijdse argumenten en rechtvaardigingen. Röling, met wiens conclusie ik het overigens niet helemaal eens ben, heeft dit voortreffelijk gedaan in het al genoemde

boek, waar ik wel naar mag verwijzen. Ikzelf heb alleen nog behoefte aan een persoonlijke concludente verklaring.

13

Ik voel mij niet erg schuldig aan materiële of psychische mishandeling van „Indonesië". Zolang ik over deze zaken tot denken in staat was voelde ik mij anti-koloniaal. Ik heb tenslotte nooit op Colijn gestemd. Wel ben ik lid van de P.v.d.A. geweest en kan ik enige medeverantwoordelijkheid voor de politionele acties, die ik overigens afkeurde, niet van mij afschuiven. Het is overigens duidelijk dat een rechtse regering óók doorgevochten had, totdat de Amerikanen en de andere Verenigde Naties het haar zouden hebben verboden.

Naar mijn mening moet Nederland maken dat het wegkomt uit Zuid-Oost-Azië. Naar mijn mening moet het Nieuw-Guinea echter toevertrouwen aan de V.N. en niet overdragen aan Indonesië, dat in een even koloniale verhouding tot de bevolking van Nieuw-Guinea zou komen als wij.

Wertheim zegt: „De vraag, naar welke groep in Indonesië toevallig de persoonlijke sympathieën van Charles en mij uitgaan, staat hier buiten en behoort hier buiten te blijven. Nederlanders hebben al veel te lang aan de Indonesiërs voorgeschreven, wat zij wel en niet moeten doen, welke leiders zij wel of niet mochten gehoorzamen."

Wertheim heeft gelijk, maar zijn waarschuwing heb ik, dacht ik, niet nodig. De Indonesiërs zijn mij even dierbaar en even onverschillig als bijvoorbeeld de Ieren. Daar staat echter tegenover dat mijn sympathie altijd onweerstaanbaar pleegt uit te gaan naar opstandelingen, in Ierland, Hongarije en waar ook ter wereld, tenzij duidelijk is dat de opstand de vestiging van een dictatoriaal regiem beoogt, zoals met die van Franco het geval was. En ik geloof bepaald niet dat de opstandige bewegingen tegen Djakarta daarop doelen. Ik begeer de Indonesiërs niet voor te schrijven, wat zij wel en niet moeten doen, maar ik laat mij ook niet door Djakarta voorschrijven mijn persoonlijke sympathieën voor wat ik (dan wel heel erg) mutatis mutandis de Pruissen en de Hessen van het misschien komende Indonesische Rijk wil noemen: de Javanen en de Ambonezen. Elk volk dat onderdrukt geweest is heeft de neiging de verse vrijheid te vieren met een militaristische renaissance. Elk schuldgevoel dat daartegenover begrijpend-toegevend staat is misdadig.

Om het schuldgevoel van de particuliere heer De Loor t.a.v. wat onze vaderen Indonesië hebben aangedaan kan ik alleen maar boosaardig lachen als ik bedenk dat hij een regeringspartij vertegenwoordigt die onze kinderen toevertrouwt aan Staff und Speidel.

Wertheim eindigt met: „Ik heb het gevoel, dat Charles aan de Vredesraad lastiger te beantwoorden vragen zou kunnen stellen" en ik heb behoefte daarop te antwoorden dat het werkelijk niet mijn bedoeling was het de Vredesraad moeilijk te maken. Het pacifisme boeit mij, overtuigt mij bijna, maar ik zal waarschijnlijk nooit in staat zijn het eerlijk te omhelzen. Ik wilde nu in alle ernst wel eens weten hoe het pacifisme van deze Raad staat tegenover elk militair geweld. Het maandblad van De Derde Weg blijkt zich daar integraal tegen te verzetten en schroomde niet, de militaire expedities van Djakarta politionele acties te noemen. Dit lijkt mij tenminste consequent.

EERSTELING

zij ligt al uren te zwoegen
op een hoge harde slee
het komt eruitgegleden
als een briefkaart uit
de automaat
en dan ligt het daar met ogen
nietszeggend en bezweet
als een overjarig konijn
ogen die na weken nog
verdwaasd opengaan
maar een mond die
alle beelden kent:
de tamme vrijgezel
de kruidenier die met
een tuitlipje rozijntjes afweegt
de nerveus opgetrokken kaak
van het renpaard
voor de start
de neusvleugels wijd
de bittere pruilmond van
de ouderwordende vrouw
moeilijk berustend
de zelfgenoegzaamheid
van de vrouwenjager
hooghartig en eenzaam
en de schreeuw die ons wekt
en onze spieren spant
wat is er? weifelt de moeder
wil je weer van mij?
schreeuw maar kind
ons erbarmen staat al
maanden op het vuur het heeft
zich al om jou bekreund
toen jij nog zwom
met kieuwen van onmacht

nu neem je alles om je heen
je kreten zijn
eigenmachtig wreed en
verslinden stilte met
een keel van trots
onachtzaam beleg op
je zeer naasten
of zij werken of minnen
of kunst eten
keel die de wereld zwelgt
zonder onderscheid
jij schreeuwt en je moeder
knoopt voor de eerste man
haastig haar blouse los

B. Stroman

IN MEMORIAM NORBERT LOESER

7 februari 1906—5 mei 1958

Maar al te vaak wordt de figuur, die iemand met misleidende overtuigingskracht voorspeelt om zichzelf te camoufleren, voor een persoonlijkheid gehouden. Zulke schijngestalten vullen het panopticum van ons dagelijks leven met hun vermakelijk of irritant verschijnen en als zij uit het spektakel van rumoerige ijdelheden verdwijnen laten zij achter hetgeen zij waren: een luidruchtige afwezigheid. Er treden na hen zoveel nieuwe comedianten op, dat men hen die verdwenen niet mist, omdat zij worden bestendigd in hun loze opvolgers. Temidden van deze durende mode-show der geestlozen kan plotseling een mens van glansloze eenvoud de ban van opdringerige afwezigheden verbreken. Dan vergruizelt de schijn en de schittering blijkt bedrog. In het rumoer herkrijgt de stilte voor een ogenblik haar waarde. In de plaats van de begoochelde afwezigheid is de ongeveinsde aanwezigheid getreden. Het tumult gaat wel door, de schijn houdt stand, maar hun werkdadigheid reikt niet verder dan de stilte en de bestendige, zij het niet immer besefte, aanwezigheid gedogen. Van zulk een onverhoedse, onaangeraakte aanwezigheid was Norbert Loeser. Hij trad zijn medemensen onbevangen tegemoet met heel de onopvallenheid van zijn uiterlijk verschijnen en wie hem nimmer tevoren had begroet, kon verwonderd ervaren, dat deze eerste kennismaking gevangen werd in de sfeer van een weerzien. Deze mens had men altijd gekend zonder hem ooit ontmoet te hebben. Evengoed kon een eerste kennismaking met Norbert Loeser geen enkele herinnering laten, omdat geen herkennen mogelijk was. Men ontmoet slechts de mensen, die men kent, alle anderen zijn voorbijgangers, die ten hoogste per ongeluk hun bestaan langer dan hun opdoemen uit de menigte in stand houden.

Norbert Loeser ging onopgemerkt door de lawaaiige volte onzer dagen, maar zijn aanwezigheid kon niet verborgen blijven. Zijn afzijdigheid was geen afgeslotenheid, geen afwenden van de dingen onzer dagen. Loeser behoorde tot die uitgelezenen der mensen, die zijn geliefde wijsgeer Ortega y Gasset heeft getekend: „De uitgelezenen der mensen wachten kalm, zij blijven onverstoord verdiept in de vreugde van hun eigen arbeid en weten dat, zoals Mallarmé heeft gezegd, *la*

foule, quand elle aura, en tous les sens de la fureur, exasperé sa médiocrité, sans jamais revenir à autre chose qu'à du néant central, hurlera vers le poète un appel. — Deze houding van de beste onder de mensen, die op de eerste aanblik gevolg van een hoogmoedige aard schijnt te zijn, komt integendeel voort uit het gevoel van nederigheid, waartoe de intellectuelen sinds kort weer gekomen zijn." (José Ortega y Gasset. Bespiegelingen over leven en liefde. Het wereldburgerschap en de hervorming van het scheppend verstand. Derde druk 1950 pag. 114.)

Zulk een schijnbaar hoogmoedige, zulk een waarlijk nederig mens was Norbert Loeser. Wie hem op grond van zijn publicaties — de fiere reeks van biografieën over componisten; zijn essays, van welke er ook in De Nieuwe Stem zijn verschenen; zijn recensies en beschouwingen, welke de laatste twee jaar van zijn leven in het Algemeen Handelsblad zijn gepubliceerd — voor een in afzijdigheid werkend individualist zou houden vergist zich. Weinigen zijn zo gretig, zo fel geïnteresseerd in de verschijnselen die hen omringen, als Loeser is geweest. Zijn gretigheid kon de indruk wekken van nieuwsgierigheid, maar altijd weer bleek het oprechte belangstelling te zijn tot in de futielste aangelegenheden toe. Belangstelling ook voor hetgeen anderen in zijn omgeving verrichtten; steunend zijn leeftijdgenoten, stimulerend, juist met de vooral zo menselijke belangstelling, hen die jonger waren. Hij stond open voor wie zijn vrienden waren, voor wie hij sympathie voelde en dat behoefden waarlijk geen gelijkgezinden te zijn. Met al zijn openheid was Loeser een gesloten mens. Tot hemzelf, tot zijn diepste wezen liet hij weinigen, misschien wel niemand toe. De horde heeft hem opzichzelf teruggedreven, zijn geestkracht heeft hem er voor behoed, dat verbittering zijn wezen dichtschroeide. Het fatale jaar 1933 dreef hem uit zijn geboorteland Duitsland, waar zijn carrière als musicus met grote beloften was begonnen. In Nederland vond hij een toevluchtsoord en toen daar de horde doordrong, heeft hij een schuilplaats gevonden in de plaats welker naam gruwelijk zal blijven herinneren aan de onmenselijk Germaanse terreur: Vught. Daar is hij ondergedoken geweest onder de rook van het kamp. Hij is blijven doorwerken aan wat van waarde is voor de mensheid, vlak naast een der onmenswaardigste plaatsen in Europa. Met onvoorstelbare werkkracht en een niet te vernietigen geloof in de menselijke waardigheid, de onbreekbare scheppingskracht van de mens, heeft hij gearbeid tot in zijn laatste dagen. Midden in het werk moest hij ophouden en toch heeft hij een voltooid stuk werk achtergelaten. Want die arbeid zal het getuigenis blijven

van een sterkend geloof in een constante van de scheppende geest van de mens. Wie zou menen, dat Norbert Loeser geen begrip had voor de eigen tijd, dat zijn belangstelling niet verder reikte dan het impressionisme van Debussy, dat Ravel al over de grenzen van zijn ontvankelijkheid reikte, wordt misleid door een gezichtsbedrog. Voor zijn literaire smaak — zijn belezenheid was uitzonderlijk en zeer gevarieerd — was kenmerkend, dat zijn voorkeur, bij alle bewondering voor de eerstgenoemde, Rilke deed wijken voor Hugo von Hofmannsthal. In het werk van von Hofmannsthal moet voor Loeser het muzikale en het literaire op gelukkige wijze zijn saamgekomen, hij heeft er de verwerking van de Griekse tragedies en de Spaanse barok (Calderon) ontmoet als een streven naar eenheid bij het tasten naar nieuwe vormen en de weemoedige blijheid van de komedies, hun vermoeide fin de siècle afmosfeer heeft hij ironisch genoten.

Het werk van Loeser zou een constante kunnen blijken te zijn in een woelige, versplinterde tijd als de onze. Hij heeft het onaantastbare behoed voor miskenning, verguizing; het organische voor vernietiging door kunstmatige splitsing. Daarom stond hij menselijk en geestelijk open voor alles wat hem naderde en sloot hij zichzelf af voor wat de kern zou kunnen beschadigen. Hetgeen die kern aan scheppende kracht heeft voortgebracht is ons gebleven in velerlei schakering, een rijkdom van variaties op een eenvoudig thema, dat hij ononderbroken heeft gehoord. Daarom kon hij met onwrikbare stelligheid, met een koppige vooringenomenheid in het persoonlijk gesprek geen haarbreed wijken van zijn zelfbevochten inzicht. Dan kon zijn nadrukkelijke, geen tegenspraak duldende oordeel de indruk van halstarrigheid wekken. Maar in zijn geschriften — het duidelijkst wellicht in zijn recensies — blijkt, dat die ogenschijnlijke starheid de basis was voor een mildheid van oordeel, een breedheid van inzicht, welke zijn tot schriftuur gekristalliseerde gedachten kenmerken. In het gesprek kon Loeser op het onverdraagzame af polemiseren, in geschrifte heeft hij getuigd van hetgeen blijvend is in de werkzaamheid van de menselijke geest. En dat met een op onverwoestbare zekerheden steunende tolerantie.

De componist Loeser heeft veel en velerlei werk nagelaten. Dat was voor hem het wezenlijkst van zijn arbeid en hij heeft er niet of nauwelijks over gerept. Ligt in deze composities het geheim verborgen van hetgeen de schrijver Loeser te vermoeden geeft? De constante waarden van de menselijke geest in muzikale vormen gevat? Aan zijn baar heeft prof. Reeser te vermoeden gegeven, dat wij deze muziek nog niet

kunnen verstaan, dat het mogelijk is, dat later tijden de waarde van deze klanken zullen herkennen. Het zeer weinige, dat mij van Loesers muziek heeft bereikt, laat de herinnering aan een besloten klankenwereld, onbereikbare melodieën, een ontoegankelijk gebied. Ontoegankelijk door het onvermogen van de luisteraar, door de onaanraakbaarheid van de kern.

Die onaanraakbaarheid bleek op een gezamenlijke reis naar Loesers geboortestad, het verwoeste Berlijn. Dat alles wat zijn jeugd had omringd in puin was vergaan, dat er pralende wolkenkrabbers waren verrezen op plaatsen waar hij verwacht kon hebben jeugdherinneringen weer te vinden, het leek hem niet te beroeren. Hij nam er kennis van. Maar toen hij niet ver buiten het centrum het gymnasium onbeschadigd weervond en het snoepwinkeltje waar hij als Primaner zich te goed had gedaan, brak er even onverhoeds een nerveuze, beschaamde vreugde door. Hij had temidden van puinhopen en imposante, maar willekeurige, nieuwe bouwsels een klein blijvend restant gevonden. Een restant, zoals hij het zocht en behoedde in het krakeel van alledag met een onverwoestbare geestkracht en een onaantastbaar geloof. Van dit geloof getuigt hij in de laatste alinea van het boek, dat weinige dagen voor hij is gestorven van de persen is gekomen: „Reeds Shakespeare zag, dat het menselijke leven gemaakt is uit dezelfde stof waaruit dromen worden geweven, en Calderon schreef een toneelstuk Het leven een droom. Ook de physicus, de scheikundige is een fantast, maar geen enkele droom kan eeuwig duren, en de technisch-wiskundige droom als kern en centrum van onze levenshouding is uitgedroomd. De Europeaan moet uit deze droom ontwaken, zich de ogen uitwrijven en ontdekken, dat hij, gevangen in de fantastische droomwereld der wetenschap en der abstracte berekening, vele andere dingen schromelijk heeft verwaarloosd. En deze ontdekking, die hem geen geringe schrik zal bezorgen en die hij als een hevige schok zal ervaren, zal ook meteen het verlangen in hem doen ontwaken om deze vergeten dingen met een nieuwe liefde te koesteren." (Norbert Loeser. De Opera. Haar wezen en haar ontwikkeling. 1958.) De droom van Norbert Loeser, die hij, geboren Duitser, in vlekkeloos, geïnspireerd Nederlands proza voor ons waarneembaar heeft gemaakt, is evenzeer uitgedroomd. Dankbaar aanvaarden wij de schier onuitputtelijke stof, die hij ons heeft gelaten om met open ogen verder te dromen.

F. van der Kooi

NOTITIE BETREFFENDE EEN SCHRIJVER DIE NOOIT PUBLICEERDE

De eerste stap tot een publicatie is het overtikken van wat men geschreven heeft. De schrijver, waarover het hier gaat, had een onoverwinnelijke afkeer van tikken, en een ware phobie voor het overtikken. Vandaar dat hij nooit iets publiceerde, hoewel zijn handschriften zich steeds vermeerderden. Een andere weg naar publiceren, dan zelf overtikken, bestond niet, want niemand kon uit zijn manuscripten wijs worden, zo onduidelijk waren ze geschreven en bovendien zozeer met verwijzingstekens doorspekt, met tussenvoegsels omclipt, ja onvindbaar verspreid in zijn gehele paperassenvoorraad, dat elk afgerond geheel eigenlijk alleen in zijn geest en herinnering bestond, en hij het alleen zèlf kon overtikken. Wie anders zou bijvoorbeeld hebben kunnen weten: „Het vervolg van deze passage zit in die-en-die map", of: „Hier moet dat aphorisme nog tussen, dat in de grote gele enveloppe met *invallen* terechtgekomen is", of: „Er is ergens een stuk dat als inleiding hierop kan dienen" — of zelfs: „Dat idee, dat ik al een paar maal in gedachten heb uitgewerkt maar nog niet opgeschreven, moet hier ergens op een geschikt punt worden ingevoegd". Zo zou ik kunnen doorgaan, want het is fabelachtig hoeveel mogelijkheden van compositie er in het schrijven bestaan, en hoeveel wegen, zijpaden, verhoogde spoorbanen, tunnels, bruggen, vliegroutes en achteromstraatjes men uit kan, zonder daarom de draad te verliezen. Soms schreef hij een toevoeging tot een stuk, dat hij al vier jaar eerder geschreven had — hij wist niet eens meer waar het zich bevond — en zette er vaag boven: „Dit *kàn* bij dat stuk over de XXX en de XXX". Zo was zijn literaire toekomstige-nalatenschap een chaos, eigenlijk ook in het administratief overzicht in zijn hoofd, en in zijn meer wezenlijke herinnering doken af en toe reeds uitgewerkte vormen op en bleken dan nog maar half gecreëerd. Het idee, dat de wereld in zes dagen geschapen is, moest wel van een ander soort schrijver afkomstig zijn, verzuchtte hij soms. Zet daar eens een typiste in! Ze zou of gek worden, of zelf aan 't samenstellen gaan.

Wanneer men iemand beschrijft — liefst echt zoals hij is — kruipt er al gauw een zekere toon in het proza — een lieflijke, moederlijke,

medelijdende, onthutste, hoofdschuddende, draak-stekelige, veelgeplaagdeverpleegsterachtige, Andersen's-sprookjesleuke *toon* — en dat komt omdat men eigenlijk *nooit* iemand-anders kan beschrijven echt-zoals-hij-is, men moet eerst een harlekijn van hem maken, een pierrot met simpel-opengesperde ogen, de speelpop van ieder kind dat de beschrijving leest — de dorpsidioot van ieder publiek dat hem voorgeregisseerd krijgt — de hannekemaaier, rare-scharrelaar en pieremagochel die alle erkende winkelieren zo graag zien in ieder wiens naam niet als erkende winkelier in de lijst van aangeslotenen staat. Middels die toon van wat-een-rare-kostganger-toch maakt men iemand acceptabel, maakt men hem tot een sukkel-met-een-bloedneus in de vermaakte, tevreden-lonkende ogen van sukkels die hem nog niet tot de enkels reiken, en dat is, wat karakterbeschrijving betreft, de ware en succesvolle methode ener vlotte cultuurverbreiding.

De schrijver die-niet-publiceerde was allerminst een sukkel. Om hem in het oordeel van alle handelsagenten die in hun vrije tijd wel eens lezen te rehabiliteren behoef ik slechts één feit aan te halen: hij had, om zich vrijer en minder administratief-papierverzamelaar te voelen, gedacht aan een *wire-recorder.* Was dat niet flink en up-to-date van hem? Dan had hij iets om aan een typiste af te geven, gesteld dat die tevens de stenografie machtig was. Maar hij had ook bedacht (wat men vergeefs in de advertentie van wire-recorders zal zoeken)dat het voor een *efficient* gebruik van een wire-recorder nodig zou zijn, eerst op te schrijven wat men wou zeggen, en dat (zelfs dàn) de noodzaak onverminderd bleef bestaan tot latere correctie, toevoeging, omwerking — waarbij men tenslotte met een wildernis van onontwarbare „wires" zat opgescheept, nog honderdmaal onoverzichtelijker dan een chaos van papieren, ja zelfs volkomen onbezichtigbaar. Hij begreep dat wire-recorders alleen geschikt zijn voor de declamaties van wat finaal „af" is, òf voor mensen die niets dan onbenullige dingen te zeggen hebben. Hij was om de bliksem geen sukkel. Dus nam hij geen wire-recorder. Al zongen ook twintig handelsagenten de bekende aria: „Net iets voor U!"

Nu kan men zich van hem afmaken, door te zeggen: Hij was te lui om te tikken. Dat zei hij zelf ook, uit economie, om tijd te winnen. (Daaraan ziet men opnieuw dat hij geen sukkel was.) Wanneer soms een vriend of een vrouw aan wie hij iets voorlas, niet zonder enige ontbrekende gedeelten er bij te vertellen, opmerkte: „Dat moest je toch eens publiceren," dan zei hij: „Ik ben te lui om het over te tik-

ken." Wanneer hij maar aan zijn schrijfmachine dàcht, kreeg hij zin om niets te doen. Dit is een zeer ingewikkeld probleem, want de lichaamshouding bij 't tikken, de spierwerking, de aandacht, de psychische gesteldheid, etc. (alles bij 't tikken) is oneindig analyseerbaar. Het is een technisch probleem, en technische problemen worden met de dag ingewikkelder omdat er zoveel over gesproken, gecongresseerd, gedisserteerd en gerapporteerd wordt. Ik laat het daar — en begeef me spoorslags naar gemakkelijker onderwerpen. Er zat namelijk (gelukkig) méér achter die tegenzin.

Hij twijfelde nl. aan zijn originaliteit. Niet tijdens het schrijven, ook nog niet wanneer hij plotseling iets vond dat hij vroeger geschreven had (en dat hem zozeer ontgaan was dat het voor meer dan de helft nieuw voor hem was), maar juist dan, wanneer hij, na zulk een enthousiaste herlezing, zich zette om *dit* toch eens over te tikken. Vóór het tikken begon het al, bij de tweede herlezing, een pen in de hand om het tik-klaar te maken: de kleuren verbleekten als een zonsondergang, de melodieën werden draaiorgeldeun, de meest dolomitische gedachten nivelleerden zich tot gemeenplaatsen, en de hele opzet, compositie, arabeske — of hoe men het maar noemen wil — nam bescheiden, nors en verveeld zijn plaats in, als een kraampje tussen andere gelijksoortige kraampjes op een weekmarkt...

Begon hij dan te tikken — zover kwam het overigens hoe langer hoe minder — dan stond elk woord apart tegen hem te grijnzen, machinaal uit losse letters neergekwakt — even origineel als het stempel „voorzichtig" of „koel bewaren" op een kistje — want wat is er tenslotte onoorspronkelijker dan een woord? Toch was hij geen sukkel, hij wist heel goed dat dit nonsens was, dat een lezer niet spelt zoals een machine tikt, en dat hij hier doorheen moest — door dit klerkewerk — om opnieuw het enthousiaste lezen in andere vorm, in drukletters, te kunnen ervaren.

Hij wist ook heel goed, dat een schrijver, tegenover zijn krabbels uit vroeger tijd, een gevoel bekruipt als een moeder tegenover haar kind, maar dat dit nog niet wil zeggen dat dit kind, netjes gekleed en gekamd, op school ook een primus inter pares zal zijn; en dat dus de verschijning in drukletters, koud en keurig tussen andere gedrukten, ontdaan van moederlijke zelfliefde, pas een zuivere test is voor de vraag of iets waard is gepubliceerd te worden. Dit aspect van zijn afkeer voor het tikken beschouwde hij beurtelings als moederschootverlangen, introversie, en „angst voor Ander's oog", maar dat gaf hem

niet veel, aangezien hij daarmee in verschillende systeemslopjes terechtkwam, die — zoals vele zgn. woonbuurten voor de architectonische idee van een worstelend architect — alleen voor het systeem gebouwd waren. Maar ook wanneer men die slopjes vermijdt, blijft het een psychologisch probleem, en psychologische problemen zijn al even ingewikkeld gemaakt als technische, waarom ik er als een schuwe kat omheenloop.

Want achter zijn twijfel aan eigen originaliteit (speciaal bij 't tikken) duikt weer iets anders op. Zoals reeds gezegd, was de materiële neerslag van zijn schrijven een chaos van papiertjes, die, in tijd en ruimte verspreid, toch bepaalde (noch ruimtelijke, noch tijdelijke) groeperingen vertoonden — groeperingen in zijn geest (om het kort te zeggen). Maar juist dit tijdruimtelijk verspreid-zijn bewees, dat zij voor groei vatbaar waren — net als zijn geest die ze voortbracht. Ze waren dus eigenlijk nooit „af": de chaos was nog om de drommel geen nalatenschap. Tikken doet men iets dat af is, anders heeft het geen zin. De connectie is duidelijk. Telkens wanneer hij, gehoor gevend aan een zekere usance of aandrang van buiten, zich tot tikken zette, twijfelde hij aan zijn ... „originaliteit" in de zin van af-zijn, eigenlijk een ander begrip dus. Hij dacht dan: „Als ik het tikken nog een paar jaar uitstel, zal dit fragment (want hij beschouwde elk stuk als fragment) uitgebreider, anders, duidelijker, beter geworden zijn, omdat ik zelf groei en verander, het zal meer mijzelf zijn." En dit was het blijkbaar wat hij originaliteit noemde.

Nu wist hij ook wel, dat het niet nodig is — althans niet strikt vereist voor publicatie, en dus evenmin voor tikken — dat iets absoluut de auteur zelf is. Als ieder er zo over dacht, zou de literatuur uit niets anders bestaan dan uit posthume fragmentencollecties, door culturele experts, zo goed en zo kwaad als het ging, gebundeld en uitgegeven — of onuitgegeven opgedossierd in academische crypten. Dan zou „de" literatuur geheel in handen komen van letterkundige hoogleraars, en dat is ook niet je ware — en de rest, wie weet wat voor rest! ... zou door ongeletterde nabestaanden in de vuilnisbak terechtkomen. Wie op zichzelf wacht in een kunstwerk wacht op de dood. Er zijn dus bepaalde graden van „af"-heid, bij welke het te doen gebruikelijk is, een streep te zetten, en te publiceren. Dit was hem uit eigen ervaring bekend, maar dan niet zo alsof hij dacht: „Het is zo wel goed genoeg voor het publiek", neen! het overkwam hem alleen bij die „fragmenten" die uit-één-stuk geschreven waren, in een toestand van meer dan

gewone harmonie, helderheid en hartstocht — of ook een niets anders meer zijn dan taal en woordenspel — of ook doodgewone onbezorgdheid; zodat het fragmentarische van die „fragmenten" ook gezien kon worden als een totaliteit. Daarvoor was dus een zielstoestand nodig die men niet beheerst, die men moet afwachten, die men niet kan bewerken, berekenen, en zelfs niet kan kennen.

Hij wist, dat hij soms, vlak na het ontwaken, in die toestand geweest was, of er tenminste vlak bij, zodat die, hoewel onkenbaar, toch enigszins herkenbaar werd, in ieder geval negatief, omdat alle andere zielstoestanden daardoor herkenbaar werden als *niet* de gewenste waarin men schrijven kan wat „af" is.

Maar — en hier kom ik eindelijk tot datgene waar ik aldoor naar toe gejaagd heb, en dat ik al direct had willen noteren, als er niet zoveel vervelend proza en explicatiewaan tussen gekomen was — hij herinnerde zich ook — vaag, dogmatisch, koppig, alsof hij het eens op 't moment zelf geformuleerd had om het te kùnnen vasthouden — dat hij in deze hoogste toestand niet kon schrijven, — niet omdat hij dan niet iets geschreven zou hebben dat beter was dan al het andere en eindelijk, eindelijk publiceerbaar, tikbaar, glorieus mededeelbaar — maar omdat dit wat hij had kunnen schrijven, noodwendig, door taal en schrijven beide, zou zijn afgeweken van de toestand waarin hij was, de toestand die zich niet láát transformeren in mededeling en stijl, een grote en wonderbaarlijke eenzaamheid.

Wist hij het zelf? ... vanuit die eenzaamheid, onderbewust, zag hij ... zag iets in hem ... onmeedogend neer op alles wat hij schreef ... En datzelfde kwam even onmeedogend om de hoek kijken, wanneer hij dacht aan de transformatie in drukletters, die de voorbereiding is tot publicatie. En zo kwam het dat hij wel graag schreef, en zeer veel schreef, maar nooit publiceerde, en „te lui was om het over te tikken."

P. Hoogenboom

NUCHTERHEID EN VIZIE

Dr. E. E. G. Vermeulen, *Fruin over de Wetenschap der geschiedenis.*

Dezelfde, *Huizinga over de Wetenschap der geschiedenis.*

Als we de cultuurgeschiedenis van de negentiende eeuw vergelijken met een huwelijk tussen Rede en Romantiek, is die beeldspraak in meer dan één opzicht verhelderend. In bijna elk huwelijk komen, naar men ons verzekert, meningsverschillen voor. Maar deze meningsverschillen zouden berusten op een soort polaire tegenstelling tussen de echtgenoten. En juist deze polaire tegenstelling maakt dat de twee echtelieden, bij elkaar opgeteld, een universeler menselijk wezen vormen, dan zij elk afzonderlijk zouden zijn. De combinatie van tegendelen leidt dus blijkbaar, zowel in het huwelijk als in de beschaving, tot een dialectiek, die vruchtbaarder is dan doelbewuste eenzijdigheid.

Een der voor mij aantrekkelijkste vruchten van dit cultuurhistorische huwelijk is het kind genaamd „Geschiedenis". Lijkt het op de strenge positivistische vader, van wie het dan — net als Goethe van de zijne — „die Statur" en „des Lebens ernstes Führen" zou hebben geërfd — of heeft de Geschiedenis van Moeder Romantiek veeleer meegekregen de „Lust zu fabulieren"? Is het de historie te doen om het bonte verhaal en de literaire herbeleving van het verleden — of om strakke, strenge kennis, die ons een richtlijn voor de toekomst in de hand geeft? Is zij spel of ernst, is zij reproducerend of moraliserend, kunst of wetenschap?

Zij is dit alles en nog meer. Ik ben dr. Vermeulen dankbaar, dat hij in de twee grote gestalten van Fruin en Huizinga aan nog iets anders gestalte heeft gegeven: aan het altijd boeiende probleem der geschiedschrijving zelf. Ik ben ook blij, dat hij belooft, zijn studie te zullen voltooien met de meest „omstreden" Nederlandse historicus van nu: Jan Romein. Ik, die het voorrecht heb, in Leiden leerling te zijn geweest van een Huizinga, in Amsterdam van een Romein, en met Romein samen dan weer leerling van Huizinga — ik wacht met even

grote spanning dit derde deel van de studie van dr. Vermeulen als waarmee ik beide reeds uitgekomen delen heb gelezen.[1]

Met dit inleidende woord is meer bedoeld dan een spel met woorden. Scherp doet dr. Vermeulen het „positivistische" verleden van Fruin uitkomen, en het feit, dat ook hij werkte onder de invloed van de natuurwetenschappen. Het feit dat hij zijn werk beëindigde in een tijd van twijfel omtrent de mogelijkheid van positieve en objectieve kennis aangaande mens en samenleving doet daaraan niets af.

In 1867 stelt Fruin zich nog zonder aarzelen naast Auguste Comte: de geschiedenis *„moet zich tot de drieledige taak bekwamen, die Comte aan elke wetenschap oplegt: voir, savoir, prévoir".* Fruin, ideaal bijna van alles wat in ons vaderland serieus historicus mag worden genoemd, begint verrassenderwijs zijn werkzaamheid met een vraagstelling, die dezelfde serieuze historicus zal beschouwen als aartsketterij. Hij heeft zich namelijk afgevraagd: zijn er in de geschiedenis, evenals in de natuur, wetten werkzaam? Zijn deze wetten reeds gevonden? Zo neen, zullen wij deze wetten ooit vinden?

Op de eerste vraag heeft hij — zij het steeds aarzelender — met „ja" geantwoord. Maar zijn scepticisme t.a.v. de andere vragen is met het klimmen der jaren toegenomen.

„So what?", zal de hedendaagse historicus vragen; is er niet het werk, dat Fruin ons heeft nagelaten als een kostbaar bezit? Is het nodig, zich in de theoretische uitgangspunten van Fruin te verdiepen? Fruin was een kind van zijn tijd; hij heeft in latere jaren de ontoereikendheid leren inzien van de positivistische standpunten. Maar ondanks zijn onjuiste uitgangspunt heeft hij zijn verdienste als historicus meer dan afdoende bewezen.

Ik waag het, hier te gaan twijfelen. In de eerste plaats zal toch niemand ontkennen, dat uit een historisch-theoretische studie als die van dr. Vermeulen Fruin ons tegemoettreedt als totaliteit. We overzien zijn oeuvre als geheel, en juist door de comprimering van werk, (dat naar de tijd uit gans verschillende perioden stamt) tot een geheel, wordt ons de evolutie van de denker Fruin duidelijker, dan zij voordien was. Niet alleen zijn evolutie — ook zijn problematiek, ook zijn worsteling met de stof, ook de „Sinngebung" van zijn werk, ook zijn bron van inspiratie. Van historieschrijver wordt hij tot historisch feno-

[1] De dissertatie over Fruin en Huizinga is door de fa. v. d. Wiel in Arnhem in twee handige kleine boekjes in de handel gebracht.

meen, mens van zijn tijd, in wie zich het verleden spiegelt. Zou dat geen belangrijke bijdrage zijn tot het probleem der geschiedschrijving als spiegel van het verleden? *Moet* dat niet, bij een groot man als Fruin, leiden tot een dieper inzicht in de relatie tussen de historicus en zijn stof?

Wie genoegen neemt met de historische productie van Fruin als een bijdrage tot onze eigen historische kennis, en in Fruin alleen maar de ijverige speurder ziet naar historische „werkelijkheid", sluit de ogen voor de vraag, welke innerlijke aandrift toch wel de historicus leidt tot zijn in veler ogen wat wonderlijke occupatie — én hij ziet voorbij aan de vraag, hoe deze historicus bij zijn zoeken naar waarheid wordt gericht door zijn eigen historische bepaaldheid. Ik veroorloof mij de moeilijk te beantwoorden vraag: zou Fruin van jongs-af die liefde hebben gevoeld voor het puzzle-werk van de wetenschappelijke speurder, als daar aan het begin niet gestaan had dat oprechte geloof in de positieve — en positivistische — zin van dit werk? Blijkt niet ten overvloede uit wat dr. V. vertelt en citeert, hoe Fruin zelf in wezen onvoldaan was over het definitieve resultaat? Was de oogst niet minder dan hij had gehoopt? Berustte het ietwat hautaine, berustende, ja afwijzende element in de levenshouding van de latere Fruin niet op een pijnlijk bewustzijn van niet-geslaagd-zijn? Reden te over om met wat minder enthousiasme dan bijv. prof. Geyl te wijzen op de frisheid en de intrinsieke waarde van deze historische productie — nochtans zonder daaraan deze kwaliteiten te willen ontzeggen!

Twee merkwaardige feiten sprongen mij na het lezen van de studie van dr. V. met groter duidelijkheid dan vroeger in het oog. Ten eerste dat de term „geschiedenis" voor Fruin en Huizinga toch wel zeer verschillende inhouden heeft. Het verschil tussen beiden is méér dan de accentverschuiving van het exact-politieke en maatschappelijke naar het cultuurhistorische. Het is een verschil in benadering van de wereld waarin wij leven. Fruin zou nooit hebben getracht, de wereld te begrijpen „door muziek" of gesproken hebben over „de orgeltoon der geschiedenis".

Het andere feit is: dat uit deze studie blijkt, hoe Fruin mee-evolueert met het negentiende-eeuwse liberalisme — een negatieve groei, zouden we moeten zeggen: van een optimistisch zelfvertrouwen naar een berustend relativisme.

Relativisme: dat is de twijfel aan de algemeen-geldige waarheid — althans aan de kenbaarheid daarvan. De vraag, die dr. V. ons helder

voor ogen stelt is deze: kan de z.g. „liberale" onpartijdigheid bij Fruin op de duur tot iets anders voeren dan tot relativisme? Fruin maakt *zijn* begrip liberalisme uitdrukkelijk los van elke politieke of religieuze inhoud; hij wil ieder het zijne geven, met erkenning van de premissen, waarvan deze „ieder" uitgaat. Hij erkent — teken van een wijde blik voor de tijd waarin hij schrijft — de subjectiviteit van elke historische occupatie, en het historisch onderzoek is voor hem een middel tot beter begrip van de eigen tijd.

Door dit alles staat hij dichter bij een Romein dan bij een Huizinga. Maar er blijft één verschilpunt van groot belang; het heeft er nl. alle schijn van, dat hij, de premissen van alle anderen tot op zekere hoogte aanvaardend, leeft in de illusie, dat hij zelf... geen premissen heeft. Zijn liberale onpartijdigheid was „pure" onpartijdigheid. Er ligt in zijn houding iets, dat o.a. de orthodox-christelijke groepen in ons land heeft geïrriteerd, iets van de arrogantie van die liberalen, die zichzelf „het denkend deel der natie" noemden...

Ik vraag mij af, of het niet die pretentie der boven-partijdigheid was, die Fruin tenslotte — na zijn monumentale „Tien jaren" — deed vastlopen in intellectueel speurderswerk. *Ging de onvoltooide vizie op het geheel verloren in de kennis van teveel details, die het beeld vergruisden — of was het de inspiratie, die afliet, omdat het geloof in de eigen vizie ging verflauwen?*

Het is binnen het bestek van deze bespreking helaas onmogelijk op dit interessante thema verder te borduren. Het zou bijv. boeiend zijn, na te gaan of ook bij andere negentiende-eeuwers het verflauwen van een jeugdig geloof in de eigen tijd heeft geleid tot toenemend scepticisme. Ik denk hierbij aan een Jakob Burckhardt; ik zou de belangstellende willen voorstellen, een aantal passages uit zijn „Kultur der Renaissance" eens te vergelijken met de toon van zijn „Weltgeschichtliche Betrachtungen". Hoe zou de ietwat bittere, berustende aestheet van later jaren ooit nog de moed hebben gevonden tot het grote werk van vroeger? Het cultuur-pessimisme had zich, na Schopenhauer, baan gebroken, en het zou in volle breedte de twintigste eeuw overstromen. Zou dit verschijnsel geheel aan Fruin zijn voorbijgegaan?

Huizinga heeft, naar het mij voorkomt, een uitweg gevonden uit dit pessimisme, door te beginnen, waar Burckhardts theoretische beschouwingen eindigen. De „Erkenntnis", die voortvloeide uit „was einst Jubel und Jammer war" — deze Erkenntnis is, geheel in Schopenhauerse trant, iets dat als een geestelijke droom boven de rauwe wer-

kelijkheid haar eigen ideële werkelijkheid heeft. Maar de wég tot Erkenntnis is een geheel andere dan die bij Fruin. Er heeft bij Huizinga een eerherstel plaats van de „literarische" waarden der geschiedschrijving. Huizinga — reeds van nature een dromer — ontving zijn geestelijke vorming in een tijd, die cultureel beheerst werd door een nobel en ietwat melancholisch aestheticisme. Hoewel het verschil in geestelijk klimaat, waarin Fruin en Huizinga opgroeiden, uit de studie van dr. Vermeulen wel aan te voelen is, spijt het me toch, dat hij zich in zijn zelfbeperking niet heeft laten verleiden tot een wat algemenere beschouwing van de cultuurhistorische achtergronden, die de sfeer van beider werk bepalen.

De aesthetische benadering der historie door Huizinga had een geweldig voordeel: het werd opnieuw mogelijk, zich van het verleden een „beeld" te vormen. Maar een beeld van geheel andere aard dan Fruin bedoelde. De Erkenntnis wordt — na grondige en critische kennisname van de gegevens — verkregen via de intuïtie, het raadselachtige contact, het zich inleven, de „Ahnung", het „Verstehen". Past dit procédé niet wonderwel in de sfeer der neo-romantiek, met haar brede en tegelijk subtiele fantasie?

Maar pas op: ook de oudere Huizinga gaat lijden aan de twijfel. In een studie van 1941 („Over vormverandering der geschiedenis") zegt hij, naar aanleiding van de termen „beelden of figuren": *„met deze beide termen hebben wij evenwel, eer wij het wisten, in ons logisch denkapparaat het aesthetische paard van Troje binnengehaald, dat wij niet weer kwijt worden".*

En in diezelfde studie klaagt hij erover, dat de moderne geschiedenis de „episch-dramatische" vorm ontbeert, die een aesthetische „Gestaltung" mogelijk maakt. Hier ligt — hoezeer men ook de grootse symbiose bewondert tussen literatuur en wetenschap, die in een Huizinga mogelijk bleek — de grens van *zijn* opvatting der geschiedwetenschap. Tenslotte draagt de studie het jaartal 1941 — de tijd had de kristallen koepel vergruisd, die de bloesem van het neo-romantische denken had beschermd tegen de winterkou van de werkelijkheid.

Het is m.i. volkomen logisch, dat we na deze beschouwing toe zijn gekomen aan de opvatting aangaande het historische beeld en de historische objectiviteit bij Romein. Maar waar dr. Vermeulen — voorlopig — stopt, stop ook ik — voorlopig... Een eigenlijk critische bespreking van zijn werk heb ik niet trachten te geven. De beschouwing naar aanleiding van dit boek toont genoegzaam, dat ik het een grote aan-

winst acht voor de historisch-theoretische studie in ons land. Dr. Vermeulen heeft grondig en nauwkeurig werk gedaan. Met geduld, smaak en inzicht heeft hij zijn stof geordend en verwerkt. Het her-activeert de belangstelling voor twee grote historici, en dwingt tot denken.

KORT BESTEK

Onze moeder het Grieks

Ach, Mama, u wordt afgeschaft. Langzaam maar zeker. Een nieuwe stem wil uw oude stem doen verstommen. Oud-moedertje Graecia, geb. Helicon mag straks haar verdere levensdagen in een Heim voor professoren slijten, met leraren, die alleen leraren leraren. Léven mag ze, als hun doel bereikt is, alleen nog in een bibliotheek. En zeer vele leerzame kinderen van 12 tot 18 krijgen geen toegang. Als die bijvoorbeeld Duits leren, hebben ze daar later wat aan. Grieks is van geen nut.

Ik heb altijd wel geweten, dat de romeinen iets tegen de grieken hadden. Graecia cantat! Ze hebben eerst Graecia met een „non" in Germania veranderd, en daarna alle cantaten afgeschaft.

Laten wij consequent zijn. Hebben onze kinderen op 40-jarige leeftijd nog iets aan algebra of meetkunde? Neen? Dan weg ermee! Alleen heel weinigen zullen verder in later tijd nut hebben van de kennis van bloembladen, plantenwortels en dieren. Afschaffen dus de Natuur-historie?

Ik geef verder alle argumenten cadeau. Ik wou namelijk alleen zeggen, dat een grote cultuur-eenheid *haar bronnen in ere moet houden* en, ieder jaar weer, het levende water ervan aan zijn spes patriae reiken. Het doet er niet toe, of ge op ouder leeftijd niets doen zult aan euclidische meetkunde, de moeilijkheden van de Griekse aoristus u vreemd zullen zijn geworden, — uw Mama van 1000 v. Chr. tot enige eeuwen daarna is uw levensbron geweest, is de levensbron van heel Europa geweest, dus respecteer die.

Wie in zijn verdere leven nog maar enkele regels van alleen maar Homerus in zich hoort nazingen is één creatieve kracht te meer in Cultuurland.

Want:

„Der Riese hatte seine Mutter berührt und es wuchsen ihm neu die Kräfte".

H. P. L. Wiessing

La police avec eux

Tijdens de Revolutie-bij-afspraak die Frankrijk op de kentering van mei naar juni heeft doorgemaakt, heeft Parijs twee grote demonstraties

te zien gegeven, een van links op de „Place de la République", een van rechts op de „Champs Elysées".

Over die laatste willen wij het hier hebben, want er heeft zich daar een klein voorval bij afgespeeld dat de hele situatie, waarin Frankrijk op het ogenblik verkeert, in een spookachtig hel licht plaatst.

Art Buchwald, de man van dat soort humoristische wereldwijsheid dat zich van egoïstisch cynisme amper laat onderscheiden, vertelt ervan in de New York Herald Tribune van 31 mei—1 juni. Een bij zijn reportage afgedrukte foto van „Associated Press" staat in dit geval borg voor de waarheid van wat hij vertelt.

Op de foto ziet men twee dames, uit een auto komend, die een politie-agent omhelzen. Het lijkt een onschuldig tafereeltje. Maar het onderschrift ziet er al minder onschuldig uit. „La police avec nous" luidt het.

Hier kan men precies zien — neen niet wat Gaulle waard is en wat hij zal doen; dat zullen we moeten afwachten —, maar wel wat de „haute bourgeoisie" en haar aanhang van „bien-pensants" van zijn regiem verwacht: dat de politie weer voor haar zal zijn als in de goede dagen van Louis-Philippe en van Louis Napoléon.

Aan het soort dames laat Buchwald geen twijfel bestaan. Zij droegen toiletten van Dior en Balmain en zij demonstreerden na een bezoek aan de luxe-restaurants in de buurt. Aan de gezindheid van de politie evenmin, want Buchwald vertelt ook dat een agent, boos, tegen een man in een kleine auto de vraag stelde, waarom hij niet mee-toeterde: het anders verboden toeteren wilde in die nacht nl. zoveel zeggen als „Vive de Gaulle", — de origineelste uiting van hun gevoel waartoe dit publiek blijkbaar in staat was.

En zeg nu niet dat dit immers zonder belang is, wat opgewonden dames in een opwindende nacht doen of wat politie-agenten zich onder die omstandigheden laten doen of zeggen. Want het is als symptoom van het hoogste belang. Dit soort dames heeft, doordat het verstand zich bij haar niet heeft ontwikkeld, hun instinct behouden. En dit heeft zich bij haar wel tot een klasse-instinct verengd, maar werkt dan ook feilloos. Zij hebben geroken dat de politie weer aan haar kant staat en op die lucht afkomend die agent gezoend.

Die zoenpartij was een teken aan de wand, een veeg teken, even veeg als het Lotharingse kruis dat slechts een variant op het hakenkruis is.

J. R.

Démasqué der democraten

Is democratie een rekensommetje van vijftig percent plus één? Sinds enkele weken weten wij beter. 408 tegen 165 stemmen is geen meerderheid maar een minderheid. Een kabinet, dat ruim twee-derden van *alle* leden van de Franse Nationale Vergadering achter zich blijkt te hebben, treedt af omdat zij niet de vereiste meerderheid heeft. Althans — zo wordt er bij gezegd —niet de meerderheid der *democratische* stemmen. Vraag: wat zijn democratische stemmen? Stemmen, die op deze hogere wiskunde zijn afgestemd?

Of gáát het in de democratie helemaal niet om rekensommetjes? Gaat het alleen om het wezen der democratie: de autonomie van het individu dat in volle verantwoordelijkheid en volle vrijheid deelneemt aan de beslissingen over het staatsbestel?

Sinds enkele weken weten wij beter. Een kabinet dat zwicht voor geweld van een parachutisten-generaal, die zelf bekent dat hij zijn gevangenen „wel moet martelen". Een president, die dreigt met aftreden als de parachutisten hun zin niet krijgen. Een haast ondragelijke pressie door een zogenaamde socialistische leider, die zwaait met de dreiging van burgeroorlog. En tenslotte een Nationale Vergadering, die zich met 329 van de 600 stemmen — maar ditmaal *democratische* stemmen, begrijpt u goed? — op non-actief laat stellen.

Maar dat zijn dan alleen die rare Fransen, met hun „verworden democratie"? Mis. Een Nederlandse democratische radio-commentator haast zich te verklaren dat alles precies volgens democratische regels is verlopen. En een ander dat het niet aan de macht komen van de dictator *een ramp* zou zijn geweest.

Een kwaad geval voor al zulke democraten met zwakke knieën — en dat zó kort na de herdenking van tien jaar Tsjecho-Slawakije.

W. F. M.

Opgedragen aan Zijne Excellentie Guy Mollet en zijn Nederlandse geestverwanten

Velen — veel te velen — lijden op het ogenblik aan geheugenzwakte. Zij zijn óók 1933 alweer vergeten.

Om het geheugen van onze trouwe lezers op te frissen, drukken wij opnieuw een fragment af uit een tien jaar geleden, in de Nieuwe Stem,

gepubliceerde radio-dialoog tussen Sartre en een „linkse" aanhanger van Generaal de Gaulle:

— 'Kijkt u eens, ik wil eerlijk bekennen dat de troepen van de generaal rechts staan, maar het kader is links, het kader, mijne heren: Soustelle, Malraux. Palewski, allemaal linksen en, begrijpt u dat nu niet, wel dat is immers het dubbele spel dat doorgaat.

Sartre: — Dus, u wilt aanhangers, die het zich in het hoofd hebben gezet om naar rechts te gaan naar links voeren. Dat is een ingewikkelde operatie, die ongeveer hierop neer komt dat men de aanhangers in rechtse geest moet toespreken om hen een draai naar links te laten maken. Dat komt neer op radbraken... Ik herinner me een hoop mensen, die wilden collaboreren, maar die zeiden: wij proberen de Duitsers te veranderen, wij zullen nazeggen wat zij zeggen, maar in de geest van links, van vrijheid. Het komt dus eigenlijk hierop neer dat u eenvoudig een collaborateurspolitiek wilt voeren?

Ik ben, wat mij betreft en ook wat betreft de kansen van het Socialisme in de handen van De Gaulle en zijn vrienden, erg sceptisch gestemd. Het is waar de De Gaulle geen program heeft, maar hij heeft in zijn rede van Vincennes een paar woorden losgelaten, die aanleiding geven tot enige ongerustheid. Hij heeft gesproken van bedrijfsraden. We hebben daar al eens eerder over horen praten, in de tijd van Vichy, en het is bekend wat er mee bedoeld wordt. Als men de arbeider wil binden aan zijn onderneming snijdt men hem tezelfder tijd af van het nationaal- en vakverenigingsleven, snijdt men hem af van zijn klasse. Dit procédé is toegepast door Mussolini, Franco, Salazar, door alle fascisten. Trouwens, dit strookt heel wel met wat Soustelle een tien dagen geleden verklaard heeft in een intervieuw voor Combat. Men vroeg hem naar zijn opvatting inzake de vrijheid. Hij antwoordde met die al reeds gevaarlijke onderscheiding dat er niet één vrijheid is, maar dat er vrijheden zijn. Wanneer men aldus de vrijheden begint te verdelen wil dat zeggen dat men zich opmaakt om er een of meerdere of alle neer te slaan...

— Foei, u weet, men kan links zijn zonder de vijf beginselen van vrijheid te willen ondermijnen. Wat ons, de Gaullisten van links, voor ogen zweeft is een socialisme dat nationaal is.

— Met een behoorlijke „Gauleiter".

— U wilt De Gaulle toch niet vergelijken met... nee, dat gaat te ver.

— Waarom niet?

W. F. W.

„Wat een toestand!"

In het Algemeen Dagblad kan men zo nu en dan lezen wat de luit.-admiraal C. E. L. Helfrich „over de toestand" denkt. Men kan dezelfde briljante visie ook bij de kapper horen, maar als men maar een keer per maand het salon hoeft te bezoeken en zich toch van tijd tot tijd met bittertafelconcepties wil amuseren is daar wel eens een admiraal of een generaal b.d. voor ons in het ochtendblad.

Vetgedrukt is de kern van het rondborstige Helfrich-proza op 20 mei 1958. Ik veroorloof mij er enkele noten bij te plaatsen.

„DE STRATEGISCHE OMSINGELAAR WORDT OMSINGELD.

Schrijver dezes heeft in woord en geschrift telkens blijk gegeven van **zijn afkeuring der buitenlandse politiek van de mogendheden.**[1] **Strategische mogelijkheden en steunpunten werden keer op keer prijsgegeven.**[2] **Het Westerse prestige werd telkens wéér ondermijnd.**[3] **Hiermede werd het communisme in politiek-strategische zin versterkt instede van verzwakt.**[4] **Daarbij komt de wanhopige verdeeldheid van het Westen**[5]**, de grenzeloze drang naar sociale zekerheid**[6] **en een steeds hogere levensstandaard**[7], de afkeer van militaire uitgaven[8] en de zucht naar ontwapening."[9]

[1] Welke mogendheden? De Westerse natuurlijk. Andere mogendheden zijn er niet.

[2] Zo kan men óók noemen de ontwikkeling waarin gekoloniseerde Oosterse volken zich ontdoen van overheersing.

[3] Naar mijn mening is het Westerse prestige nooit doeltreffender ondermijnd dan door generaals en admiraals: Duitse, Franse en Nederlandse.

[4] Dat klopt; zie mijn derde noot.

[5] Het moet de admiraal inderdaad tot wanhoop brengen dat niet iedereen hem serieus neemt. Ons laat deze gedachte nog een sprankje hoop.

[6] Afschuwelijk, nietwaar? *Iedereen* (b.d.) hoeft toch zeker geen sociale zekerheid te hebben?!

[7] Ja, ze willen al geen spek meer vreten, het moet vlees zijn. Waar gaat ons arme Vaderland naar toe?

[8] Die afkeer is het onbegrijpelijkste van alles. Ze gaan met zestig, zeventig gulden in de week naar huis en Staff doet zó zuinig met zijn miljarden! Weet je wat het is? Nou? Dat zal ik je zeggen meneer! Ze weten niet meer wat een offer brengen is meneer! Ja, kort in de nek en een frictionnetje.

[9] Die zucht naar ontwapening maakt mij helemaal ziek. „Die Kanaille wollen nicht einmal mehr für uns sterben!"

Ch.

Doodslaan met de schop.

De Studienrat Zind heeft zich voor de rechtbank te Offenburg moeten verantwoorden omdat hij in een café tegen een joodse winkelier had gezegd dat er te weinig Joden vergast waren, dat men blijkbaar vergeten had ook de aangesprokene te vergassen en dat hijzelf samen met anderen honderden Joden met een spade had doodgeslagen. Alleen op dat laatste punt heeft hij een materiële verdediging: dàt heeft hij niet gezegd, hij heeft „Russen" gezegd!

Wij schrijven dit stukje alleen om er de aandacht op te vestigen dat dit in de Bondsrepubliek een verdediging is. Honderden met de schop doodgeslagen, accoord, maar het waren maar Russen.

De Russen zullen dit rechtbankverslagje en deze verontwaardigde correctie natuurlijk ook lezen. Zij kennen overigens de geschiedenis van 1941—1945. Zij zijn even bang voor het Westen met de door de Nederlandse socialisten herbewapende Duitsers als het Westen voor hen. En met minder reden? Nee.

Ch.

EX-LIBRIS

LOUIS HOYACK, *De weg maakt een cirkel.* N. Kluwer, Deventer, 1956, 144 blz. — Dez., *Heeft het leven een doel?* Zelfde uitgever, 1957, 128 blz.

In onze tiende jaargang (1955) blz. 126 hebben we van deze eenzame, bijna eenzelvige, maar nochtans zo vruchtbare wijsgerige essayist, zijn „Philosophie der verveling" aangekondigd. We herinneren er aan, omdat de beide hierboven genoemde essays als een nadere uitwerking van bepaalde facetten van het eerste bedoeld zijn, zozeer dat men de omtrekken meent te ontwaren van wat als een „systeem" zou kunnen gelden, als het geheel strakker van lijn zou zijn dan het in feite is.

Gaat men als de schrijver uit van de grondgedachte dat de essentie van het leven (niet alleen dat van de mens of van de mensheid, maar ook dat van de Kosmos, waarvan het menselijke slechts een deel is) beweging is, denkt men, om het historisch te zeggen, in de lijn: Heraclitus-Hegel-Bergson, dan dringt zich onvermijdelijk ook de vraag naar de structuur dier beweging op. Het is deze vraag die de schrijver in zijn „De weg maakt een cirkel" poogt te beantwoorden op een wijze die de titel reeds aangeeft. Wie ook maar enigermate thuis is in moderne geschiedfilosofische opvattingen omtrent de structuur van het historisch proces herkent hier de affiniteit met de receptie der oorspronkelijk Griekse „cyclische gedachte", waarvan er sinds omstreeks 1900 meer voorbeelden zijn aan te wijzen. In mijn essay over het „conservatisme als historische categorie" (Handelingen van het 24e Filologencongres, 1956, blz. 23) heb ik gemeend, deze gedachte te moeten zien als een poging, de gevreesde ongeremde verandering een vaste baan voor te schrijven, die haar uiteindelijk onschadelijk zou maken. Ook de filosofie van de schrijver valt, dunkt mij, onder deze „veroordeling". Ook hij erkent de beweging, zozeer zelfs dat hij haar als essentie zelfs van het kosmisch proces beschouwt, maar vreest haar tegelijk en ontkent daarom een eventuele richting, want die heeft een cirkel niet.

Mutatis mutandis kan men hetzelfde van het tweede hier aangekondigde boekje zeggen. „Heeft het leven een doel?" Antwoord: neen, geen ander althans dan zichzelf. Ook hier weer een ontkenning, omdat erkenning voor de schrijver tot een onoplosbaar probleem zou worden. Immers wie ontkent dat het leven een ander doel zou hebben dan zichzelf is daarmee ontslagen van de moeilijkheid, het leven een doel te *geven.*

Zo kort en eenvoudig mogelijk geformuleerd, luidt mijn bezwaar tegen 's schrijvers filosofie aldus: Desnoods accoord: de verveling is het *primum agens* der beweging. Maar kan deze, eenmaal op gang, dan nooit iets anders worden dan een substituut voor verveling? Desnoods accoord: de weg máákt een cirkel. Maar kan men die cirkel dan niet laten hoepelen? Dan is het niet meer de weg die de cirkel maakt, maar de cirkel die een weg maakt. Desnoods accoord: het leven héét geen doel. Maar zorg dan dat gij het er een géét.

Men vatte dit intussen niet zo op, dat wij met het bovenstaande hebben willen zeggen, dat de schrijver met zijn „Filosofie der verveling" en haar uitwerking niets anders bereikt zou

hebben, dan op zijn wijze zijn verveling te verdrijven. Dat kan óók waar zijn, móet, krachtens zijn eigen filosofie zelfs waar zijn. Maar zó eenvoudig ligt het nochtans niet. De problemen waarom het hier gaat, zijn zó moeilijk en tegelijk zó actueel, dat elke doordachte bijdrage van een ernstig en kundig mens welkom moet heten, ook al ware het slechts, dat hij die een andere zienswijze huldigt, daardoor de gelegenheid krijgt, zijn eigen mening tegen behartenswaardige kritiek in en met behulp van die kritiek te verstevigen.

J. R.

JOSÉ ORTEGA Y GASSET. *Crises in leven en liefde, in kunst en historie.* Vert. door dr. G. J. Geers. Leopolds Uitg. Mij., Den Haag, 1957.

Van Ortega y Gasset zijn bij dezelfde uitgever reeds vòòr de laatste wereldoorlog in vertaling — van wijlen dr. Johan Brouwer — verschenen: „De opstand der horden", en: „Bespiegelingen over leven en liefde". Na de oorlog heeft dr. Geers de taak op zich genomen Ortega aan het Nederlandse publiek meer bekendheid te geven. Deze bundel is de derde die hij heeft samengesteld uit de geschriften van Ortega die in oktober 1955 is overleden.

Sommigen uit het filosofisch vak menen aan hun diep-ernstige wetenschap verplicht te zijn Ortega y Gasset niet hoger aan te slaan dan als een schrijver van geschriften van hoog journalistiek niveau. Dat behoeft nog geen „jalousie de métier" te zijn. Ortega is inderdaad een schrijver die ook in de journalistiek geen slecht figuur slaat. Maar wat is daarmee gezegd ten nadele van een denker? Want dat is toch Ortega wel degelijk, een denker, en vooral een man die tot denken aanspoort, onvermoede uitzichten opent, naar alle kanten. Hij is steeds druk bezig, in alle rust overigens, zijn nadenken te richten op de meest verschillende objecten. Dat daardoor zijn denkwijze wat springerig aandoet, betekent nog niet dat er niet een eenheid op de achtergrond is; deze kan men zijn ratio-vitalisme noemen, het inzicht dat het intellect bestuurd wordt door de diepste levensbehoeften. Dit zal hem niet beletten of beter, zal hem ertoe aansporen met dit intellect zo diep mogelijk te boren in de levensverschijnselen, want de behoefte naar intellectuele klaarheid spreekt bijzonder sterk mee.

In deze bundel vindt de lezer een lang essay over: „De historische crisis en het leven". Ortega geeft de historie een uitermate belangrijke plaats in de cultuur. Geschiedenis noemt hij een roemruchte oorlog tegen de dood, en een van de oorzaken der ernstige desoriëntering van de gemiddelde mens der laatste vier generaties zou volgens hem wel eens kunnen zijn dat hij niets weet van de geschiedenis. In zijn: „Proloog op een geschiedenis der wijsbegeerte", verbaast hij zich erover dat de geschiedenissen der wijsbegeerte ons volkomen onkundig laten omtrent de wezenlijke rol welke de filosofie heeft gespeeld in de historische realiteit. Ortega y Gasset verdiept zich ook graag in het vraagstuk: kunst en filosofie, vermeit zich in Stendhal, „de aartsverteller voor de Allerhoogste", of divageert over het probleem van het vertalen.

Achter al die verscheidenheid schuilt de denker die zich bewust is van het crisis-karakter der huidige samenleving en beschaving en daarom juist een filosoof is van en voor deze tijd.

O. N.

Zojuist verschenen:

Keur uit
De Verspreide Geschriften

van DR H. J. POS

Deel II: Beginselen en gestalten

Met een inleiding van Dr J. Aler

Deze Keur bevat tal van geschriften van Prof. Pos op het gebied van wijsbegeerte en wereldbeschouwing, aanvangende met zijn inaugurele oratie 'Het Apriori in de Geesteswetenschappen' (1932) en eindigend met 'Het Dal der naoorlogse Filosofie' (1955). Verder vindt men in dit deel een volledige lijst van zijn publicaties, en een lijst van publicaties over het werk van Prof. Pos.
Met deze tweede bundel is het werk, aan zijn nagedachtenis gewijd, compleet, een standaardwerk onmisbaar voor allen die belangstellen in hedendaagse wijsbegeerte in de ruimste zin.

Prijs compleet thans f 30.—

Verkrijgbaar in de boekhandel

KONINKLIJKE VAN GORCUM EN COMP. – ASSEN

VAN LOGHUM SLATERUS — ARNHEM

In de reeks

CONTACT-FOTO-POCKETS

verscheen zojuist

DIT IS ISRAËL

Een boeiende en fraaie documentaire van een land dat in het brandpunt van de belangstelling staat.

Tekst van T. R. Fyvel
Foto's van Boris Kowadlo

f 3,90

Verkrijgbaar in de boekhandel

UITGEVERIJ CONTACT

DR W. J. VAN DE WOESTIJNE

Economie voor iedereen

Een inleiding tot praktisch economisch denken

Tweede herziene druk

Het boek is een voorbeeld van hoe het kan. Het verdient verre boven vele bestaande inleidingen de voorkeur van hen, die eens iets van probleemstellingen van de economie willen weten. Het is eindelijk een inleiding, die de plat getreden paden, die zoveel inleidende boekjes volgen, geheel heeft weten te vermijden. *Het Vrije Volk*

Het is voor niet-economisch geschoolden het beste boek in de Nederlandse taal, dat ik ken. Ook voor leraren, die ambtshalve met economie te maken hebben op een H.B.S.-A bijv. kan ik het met vreugde aanbevelen. De auteur, die als journalist zijn sporen heeft verdiend, blijkt ook in staat wetenschappelijk verantwoord pópulair werk te kunnen leveren. Van harte aanbevolen. *Chr. Gymn. Middelb. Onderwijs*

Prijs f 10,75

Verkrijgbaar in de boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS